

Marina Marasović-Alujević

Split

ROMANIZMI U GRADITELJSKOJ TERMINOLOGIJI U DALMACIJI

UDK 800.87:801.316.3

Rad primljen za tisak 11. listopada 1984.

UVOD

Obrada romanizama u graditeljskoj terminologiji Dalmacije može biti zanimljiva općenito za studij utjecaja romanskih jezika na našem području, ali isto tako i za istraživanje graditeljskih znanosti, koliko predstavlja doprinos stručnoj terminologiji tog znanstvenog područja.

Počeci romanistike u našoj zemlji — kao što je dobro poznato — vezani su uz dugogodišnji rad K. Jirečeka i za njegove zasluge u istraživanju kulturne historije balkanskih teritorija. Nakon Jirečeka fundamentalan je bio doprinos P. Skoka, koji je ostavio temeljne studije o vulgarnom latinitetu, o starom dalmatinskom jeziku, o toponomastici, otvorivši mnoge pravce istraživanju romanizama na našem tlu. U okviru proučavanja opće indoeuropeistike svoj vidan doprinos romanistici na našem tlu dao je i H. Barić. Romanizme u našim primorskim krajevima s aspekta lingvističke geografije Mediterana proučavao je i M. Deanović.

Radove spomenutih i drugih istaknutih stručnjaka ranijih generacija nastavili su, svaki u svojim užim specijalističkim disciplinama, današnji ugledni romanisti: Ž. Muljačić, J. Jernej, P. Tekavčić, M. Zorić, F. Čale, V. Vinja, R. Vidović, N. Stipčević, S. Musić, M. Festini, G. Čondrić-Rabac, i drugi istraživači romanskih i naročito talijanskih utjecaja u jeziku i literaturi. Oni su otvorili putove mlađim istraživačima, koji se usmjeravaju u različitim disciplinama u okviru jezičnih istraživanja.

Među tim disciplinama svakako su veoma značajni i još uvijek nedovoljno obrađeni naši regionalni i lokalni dijalekti, iako se baš u posljednje vrije-

me znatno napredovalo u tom pravcu.

Pri tome treba upozoriti i na doprinose inozemnih istraživača, koji su posebno usmjereni u tim istraživanjima. U tom je pogledu naročito bio zapažen doprinos američkog slaviste T. Magnera, koji je, proučavajući različite dijalekte u Jugoslaviji,² posljednjih godina upravo svoju pažnju na čakavski govor u Dalmaciji, odnosno na govor splitskog područja,³ iznijevši i veoma zanimljive pretpostavke o budućem razvitku dijalekta (prognoza jezika).⁴

Splitskim govorom u posljednje vrijeme bavila se J. Gačić, istražujući naročito morfosintaksu romanskih posuđenica.⁵

S aspekta istraživanja romanizama i njegovih adaptacija u lokalnom čakavskom govoru može biti zanimljiva i obrada graditeljske terminologije na području Splita i Dalmacije, što je predmet ove radnje.

Ta obrada, međutim, može biti od stanovitog interesa, kako je prije rečeno, i za graditeljske znanosti (urbanizam, arhitekturu, građevinarstvo), pogotovu s aspekta historije graditeljstva ili pak istraživanja narodnog graditeljstva u okviru etnologije.

Za razliku od terminologije drugih oblasti i područja (npr. pomorske terminologije, koju je svojedobno obrađivao P. Skok, a posljednjih godina veoma je temeljito proučava R. Vidović), graditeljska terminologija općenito je sasvim neobrađena, a po svom leksičkom bogatstvu veoma je obimna, pogotovu na prostoru Dalmacije.

Dalmacija je oblast bogatog graditeljskog nasljeđa, pa je razumljivo da se u više od dva tisućljeća urbanog i arhitektonskog kontinuiteta na tom prostoru, izloženom različitim utjecajima, nataložilo i golemo leksičko nasljeđe. Njegovo istraživanje mogu upotpuniti multidisciplinarne studije graditeljskog nasljeđa, koje podjednako pripada oblasti tehničkih znanosti (arhitekturi, urbanizmu i građevinarstvu) isto kao i humanističkoj oblasti (povijesnim znanostima), odnosno umjetnosti.

Romanizmi u graditeljskoj terminologiji u Dalmaciji u ovoj se radnji obrađuju s dva osnovna aspekta, pa je i građa podijeljena u dva glavna dijela. Prvi dio odnosi se na prodor romanizama u Dalmaciji i njihove reflekske na terminologiju graditeljstva. To je u stvari povijesni pregled u kojem se dijakronijski obrađuju termini u graditeljstvu, karakteristični za određena povijesna razdoblja od antike do danas, vezani uz dominantni utjecaj latinskog jezika u starom i srednjem vijeku, odnosno talijanskog jezika u novom vijeku.

Povijesni pregled osniva se na stručnoj literaturi, uglavnom iz područja povijesnih znanosti, na arhivskoj građi i na epigrafskim podacima.

Arhivska građa uglavnom se odnosi na objavljene isprave iz srednjeg vijeka (*Codex diplomaticus*, *Lexicon latininitatis medii aevi*) i na objavljene novovjekovne pravne akte, najvećim dijelom iz Historijskog arhiva u Splitu, u kojima se nalazi mnoštvo podataka o splitskoj kući od XVI do XVIII st.

Epigrafska građa pretežno se nalazi u splitskom Arheološkom muzeju i odnosi se na podatke o terminima u graditeljstvu iz rimskog razdoblja.

Građa iz povijesnog pregleda pretežno se odnosi na Dalmaciju (u povijesnom smislu) a samo iznimno — ako se radi o karakterističnim terminima — navodi se neki primjer iz drugih naših regija (Istra, sjeverna Hrvatska).

U drugom dijelu radnje obrađuju se romanizmi u današnjoj graditeljskoj terminologiji Dalmacije, pretežno na temelju građe, sakupljene u Splitu i njegovoj regiji. Ta se građa temelji na podacima sakupljenim:

1) anketiranjem građevinara u Splitu i njegovoj regiji radi dobijanja podataka o stručnim terminima romanskog porijekla;

2) praćenjem u današnjem živom splitskom čakavskom govoru onih termina romanskog porijekla, koji se odnose na pojmove u graditeljstvu, a nalaze se u široj upotrebi;

3) praćenjem graditeljskih termina romanskog porijekla u novijoj splitskoj čakavskoj književnosti od Marka Uvodića do Kovačića i Smoje, Benzona i Fjamenga.

PRODORI ROMANIZAMA U DALMACIJI I REFLEKSI U TERMINOLOGIJI GRADITELJSTVA

I. PRVO RAZDOBLJE PRETEŽNOG UTJECAJA LATINSKOG JEZIKA DO POČETKA XV STOLJEĆA

1. Dalmacija do dolaska Rimljana

Zahvaljujući lingvističkim istraživanjima, u prvom redu toponomastičkim, u suvremenoj historiografiji iznose se pretpostavke o predilirskom stanovništvu Dalmacije, koje je živjelo na tom području prije I milenija stare ere. To stanovništvo, koje pripada krugu starijih prethistorijskih mediteranskih kultura, dokazano je toponimima sa sufiksom — *ss* — i *ssos*, koje pokazuje niz primorskih naselja kao npr. Issa (Vis), Cissa (Pag), Lissa (kraj Zadra), Lissos (Liješ u Albaniji i drugi).⁵

Nešto obilniji podaci, zasnovani kako na povijesno-arheološkim, tako i na onomastičkim istraživanjima postoje o ilirskom stanovništvu tog kraja, koje je obitavalo u dalmatinskim zagorskim, primorskim i otočnim prostorima kroz čitav prvi milenij prije naše ere, a u prvom mileniju naše ere postepeno se asimiliralo s Rimljanima, nakon njihova osvajanja u prvom stoljeću prije n. e., a kasnije i sa Slavenima, koji su u VII stoljeću n. e. naselili čitavo to područje.

Među brojnim ilirskim plemenima, što su od Istre do Albanije naseljavala čitav istočnojadranski obalni prostor, jedno među njima — *Delmati* — koje je nastanilo središnji region (gdje će kasnije nastati Split), dalo je ime čitavoj pokrajini Dalmaciji.

Arheološka istraživanja otkrila su ilirska utvrđena naselja (tzv. gradine) njihove grobove u obliku humaka i gomila, njihovo oružje, alat i nakit. Lingvistička istraživanja, međutim, i u ovom ilirskom razdoblju su također zasnovana na reminiscencijama, koje su ostale u toponimiji. Tako je nesumnjivo utvrđeno npr. da sufiks — *ona* postaje karakterističan za ilirska naselja (Salona, Flamona, Alvona, Aenona, Naroni i dr.).⁷

Za naš predmet istraživanja posebno je zanimljiva pretpostavka da sufiks — *uba* — (npr. Arduba, Fardua, Buthua) označava naselje, pa iako to spada u razdoblje prije romanskog jezičnog utjecaja, *taj nas sufiks vodi do prvih tragova jednog u širem smislu graditeljskog termina*.⁸

Grci se u Dalmaciji javljaju u IV st. prije n. e. Njihova konolizacija is-

ločnog Jadrana uslijedila je radi osiguranja plovnih putova i razvitka trgovine. Ostvaruju je najviše dorski kolonisti iz Sirakuze, koji su svoju prvu matičnu koloniju osnovali na otoku Visu (Issa) i odatle se širili na druga uporišta po otocima i na samoj obali. Tako je nastalo naselje nepoznatog imena kod današnje Lumbarde na otoku Korčuli, tako je osnovan Tragurion (Trogir) i Epetion (Stobreč). Salona (Solin) kao grad također duguje svoj postanak Isejcima, premda je samo naselje postojalo na istom mjestu na delti rijeke Jadro već u ilirskom razdoblju.

Iz drugih grčkih ishodišta osnovane su i neke druge kolonije u Dalmaciji. Tako su Knidani osnovali Korkiru (Korčulu), a Parani Pharos (Stari Grad) na Hvaru.

Razdoblje grčke kolonizacije u Dalmaciji daleko je bolje poznato nego prethodna ilirska i predilirska razdoblja. Proučavanja se osnivaju na povijesnim izvorima, odnosno na staroj historiografiji, na arheološkim istraživanjima, koja su dala sada već znatne materijalne ostatke gradova, naselja, pojedinačnih građevina, grobova, predmeta umjetničkih obrta, skulptura, i posebno na sada sve brojnijim epigrafskim izvorima.

Jedan od tih epigrafskih spomenika posebno je zanimljiv za proučavanje graditeljskog nasljeđa jer govori o planskoj izgradnji grada. To je tzv. *Lumbardska psefizma*, akt o utemeljenju grada kod današnjeg naseleja Lumbarda na otoku Korčuli, a čuva se u zagrebačkom Arheološkom muzeju.⁹ Taj natpis iz IV st. p. n. e. izričito opisuje planski raspored naseljavanja i parcelaciju zemlje dodijeljene novim stanovnicima.

Planska izgradnja i pravilno oblikovanje grčkih gradova i naselja u Dalmaciji općenita je karakteristika tog razdoblja. Arheološki nalazi u Issi, pristupna razmatranja grčkog Pharosa, dedukcije koje su na temelju današnjih gradskih rastera Trogira i Stobreča uslijedile u vezi s izvornim oblicima Traguriona i Epetiona, nesumnjivo upućuju na zaključak da su Grci, došavši u ove krajeve, prenijeli iz svoje zemlje, odnosno iz prethodno osnovanih kolonija na drugim mjestima sva ona dostignuća grčke urbanistike, tj. planski razvitak, ortogonalnu mrežu ulica, formiranje gradskih centara u luci ili u središtima naselja i druge elemente planske izgradnje.¹⁰

Epigrafski materijal i povijesni izvori iz tog razdoblja otkrivaju nam pojedine termine, koji se odnose na urbanizam, arhitekturu i građevinarstvo i predstavljaju prve poznate termine iz područja graditeljstva u ovom kraju¹¹ Neke od tih termina susrest ćemo u latinskoj transformaciji i u srednjovjekovnim ispravama u Dalmaciji.

2. Od dolaska Rimljana do avarsko-slavenskog osvajanja Dalmacije

Poslije višestoljetnih borbi s Ilirima, Rimljanima je konačno uspjelo u I st. prije naše ere pokoriti Dalmaciju i uvesti u toj oblasti vojni i društveno-ekonomski poredak, svojstven čitavom području Rimskog Carstva od Augustova vladanja na dalje.

Jedna od osnovnih karakteristika rimske uprave u Dalmaciji je intenzivni proces urbanizacije, koji se može pratiti u prostornom planiranju, isto kao i u izgradnji gradova, naselja, te u podizanju brojnih arhitektonskih objekata unutar ili izvan gradskih cjelina. Dokazuju to mnogi arheološki nalazi ostataka gradova, pojedinačnih građevina, umjetničkih spomenika, predmeta um-

jetničkog obrta, brojni natpisi, ali također i sve pouzdaniji povijesni izvori, među kojima treba sada ubrojiti i jedan iznimno značajan grafički izvor. To je tzv. *Peuntingerova tabla*, koja predstavlja srednjovjekovni preriš izvorne rimske karte tadašnjeg svijeta, na kojoj je — dakako u iskrivljenim proporcijama, svojstvenim tadašnjim domenima geografije i kartografije — veoma precizno ucrtana i istočna jadranska obala sa svojim otocima, cestama, gradovima i naseljima, obilježenim natpisima.¹²

Svi ti podaci daju veoma jasnu sliku o širokim akcijama prostornog planiranja, koje je u Dalmaciji naročito došlo do izražaja u gradnji cesta i geodetskoj podjeli zemljišta. Ceste su povezale sve gradove i naselja, duž obale i u unutrašnjosti. Naročito je Salona kao upravno i privredno središte bila povezana nizom cesta, koje su se gotovo radijalno pružale prema obalnim i unutrašnjim naseljima, o čemu svjedoče i sačuvani natpisi kao npr. onaj o namjesniku Dolabelli i njegovoj brizi za gradnju komunikacija.¹³

Geodetska podjela zemljišta karakteristična je za sve rimske prigradske teritorije oko kolonija, tj. oko gradova višeg ranga, gdje se zemlja dijelila ratnim veteranima. Tako je došlo do veoma precizne podjele terena na pravilne kvadrate od oko 700 m dužine (tzv. centurijacija) koji su obično imali također i svoju unutrašnju podjelu. Taj posao obavljali su velikom vještinom rimski geodeti, za koje se tada javlja stručni termin *gromatici*, nastao na osnovi termina *groma*, koji označava osnovnu geodetsku podlogu iz koje se vršilo mjerenje, odnosno napravu kojom su se putem viziranja određivali geodetski pravci. Istraživanje centurijacijske mreže novijeg je datuma, uglavnom poslije drugog svjetskog rata, od kada se gotovo oko svih rimskih kolonija mogla konstatirati agrimenzurna mreža. Tako su otkrivene i centurijacije oko značajnijih rimskih gradova na istočnom Jadranu: Salone, Jadera, Pole, Parentiuma i drugih središta.¹⁴

Izgradnja gradova jedan je od najvećih doprinosa, koje je rimsko razdoblje dalo graditeljstvu u Dalmaciji. Stari grčki gradovi i naselja nastavili su s većim ili manjim intenzitetom svoj novi život u tom razdoblju, a podignut je i čitav niz novih gradova različitog ranga, odnosno različitog pravnog položaja od kolonije do municipija, oppiduma odnosno pagusa.

Ulogu glavnog grada provincije Dalmacije dobila je Salona, kojoj je ugled porastao već sredinom I st. prije n. e. kada se u gradanskom ratu između Cezara i Pompeja svrstala uz pobjednika Cezara, preuzevši od Isse (koja je bila nas trani Pompeja) dominantnu poziciju u Dalmaciji. Od tada, a naročito od kada postaje kolonijom (Colonia Martia Iulia Salonae) taj grad će se naglo razvijati i kao upravno-političko, vojno, privredno, kulturno, kasnije i vjersko središte Dalmacije pa će doseći u vrijeme svog najvećeg uspona veliki prostorni opseg i oko 60.000 stanovnika. Iz Salone (ili njene okolice) porijeklom je — kako se pretpostavlja — i Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan, koji je 284. g. n. e. stupio na rimsko prijestolje i po svojim dalekosežnim političkim i ekonomskim reformama postao jedan od najpoznatijih rimskih vladara.

Znatno brojniji od kolonija bili su gradovi nižeg ranga: municipia, oppida, kojima su ostaci pronađeni na čitavom području dalmatinske obale i unutrašnjosti.

Rimski gradovi u Dalmaciji nastavili su planski izgradnju grčkog razdoblja, tj. pravilnu ortogonalnu mrežu ulica, koje su okvirivale stambene blokove. Tome je pridonio svakako i novi tip naselja, koji nastaje od vojnog logora — *castruma* — kojem je osnovna karakteristika pravokutni okvir i strogi pravokutni raspored unutrašnjeg prostora.

U rimskom razdoblju obogaćene su i arhitektonske vrste i tipovi pojavom hramova, teatarara, amfiteatarara, privatnih kuća i palača, termi, foruma, slavoluka, zidova i utvrđenja u gradovima, a isto tako i mnogih gospodarskih zgrada (*villae rusticae*) izvan gradova.

Unapređenjem tehnike gradnje, prvenstveno pojavom luka i svoda, znatno se razvilo i građevinarstvo, o čemu upravo u Dalmaciji svjedoče mnogi primjeri.

U kasnoj antici javlja se tip utvrđenih vila — dvoraca, od kojih je najznačajnija ona, koju je u uvali Aspalathosa (Spalatum), nedaleko Salone, podigao rimski car Dioklecijan, da bi u njoj, nakon svojevrijednog napuštanja prijestolja u Nikomediji, proveo posljednje godine života. Ta građevina, kao veoma uspješan spoj raskošne carske rezidencije i utvrđenog dvorca, ostala je do danas najbolje sačuvani primjer antičke dvorske arhitekture ne samo u Dalmaciji nego i na čitavom području Rimskog Carstva.¹⁵

Razumljivo je da je ta snažna graditeljska aktivnost imala i svojih lingvističkih odraza, pa se u urbanizmu, arhitekturi i građevinarstvu javljaju termini, koji će postati osnovom graditeljske terminologije latinskog porijekla.

Visoki stupanj razvoja geodetske struke odrazio se na specifične termine u izmjeri zemljišta. Tako su, na primjer, s obzirom na gramatička svojstva danas poznati pojmovi:

— *ager arcifinius* = nepremjereni i neomeđeni teren;

— *ager per extremitatem mensura comprehensus* = polje obilježeno međašima na svojim krajevima;

— *ager divisus et adsignatus* = polje s utvrđenim međašima, iznutra podijeljeno kao katastarska cjelina, dodijeljena na obradu. (Ovaj posljednji pojam u stvari se odnosi na zemljište, isparcelirano već spomenutom agrimenzurnom podjelom, tj. centurijacijom).¹⁶

U urbanističkoj i arhitektonskoj terminologiji Dalmacije javljaju se najčešće na epigrafskim spomenicima pojmovi koji određuju vrste naselja i vrste pojedinačnih objekata. Tako se vrlo često javljaju termini: *oppidum*, *civitas*, *castellum* za oznaku gradova; *pomoerium*, *hortus*, *murum*, *turres* za oznaku dijelova grada, odnosno utvrđenja; brojne vrste arhitektonskih objekata: *aedem*, *templum*, *sacerum* za oznaku svetišta; *curia* = gradska vijećnica, *porticus* = trijem, *trihlina* = blagavaonica, *arcum* = slavoluk; *emporium* = emporij, lučko skladište; *taberne* = taverne; *balneum* i *thermae* = kupatila (privatna i javna); *aquae ductum* = vodovod.¹⁷

Natpisi u rimskom razdoblju češće spominju i različite građevne zgrade. Tako se mnogo puta u Saloni, Naroni, Traguriumu i drugim središtima Dalmacije spominje *lapidarius* (kamenar, klesar). U Saloni je poznato čak i udruženje klesara: *Collegium lapidariorum* (CIL, 804). U Saloni se javlja i naziv *sculptor*.¹⁸

Pojedini termini vezani uz graditeljstvo javljaju se i u pisanim povijesnim izvorima. *Notitia Dignitatum*, veoma značajni izvor za kasnoantičko

razdoblje iz konca IV st., spominje u Dioklecijanovoj palači radionicu sukna — *gynaecium*, što je primjer upotrebe termina grčkog porijekla.¹⁹

Rimski pisac Amijan Marcelin iznosi, između ostaloga, i opis Dioklecijanova groba, uključujući i neke termine enterijera, kao na pr.: *sepulcrum velamen purpureum* — grimizni zastor.²⁰

Graditeljska terminologija u Dalmaciji obogaćena je u starokršćanskom razdoblju od početka IV st. pa do avarsko-slavenskog osvajanja početkom VII st.

Već koncem III st. n. e. kršćanstvo je, zahvativši više ili manje sve provincije Rimskog Carstva, aktivno prisutno i u Dalmaciji, gdje se pod vodstvom biskupa Dujma (Domnius) i misionara Staša (Anastasius) razvija u Saloni snažna crkvena organizacija, koja će, doduše, pod Dioklecijanom biti 304. g. represivno ugušena smaknućem njenih vođa i pobornika, ali će se uskoro, nakon Konstantinovog edikta o vjerskoj toleranciji god. 313, razbuktati i uskoro postati dominantnom društvenom snagom ne samo u tom gradu nego i u čitavoj provinciji.²¹ Kao rezultat takvog društvenog položaja od IV st. dalje započinje u Dalmaciji razdoblje intenzivne izgradnje crkvenih građevina. Posvuda se grade bazilike, zborne crkve unutar grada radi okupljanja vjernika, te grobljanske izvan gradskih bedema, nastale oko prvobitnih grobova i grobnih kapela (memorija i mauzoleja) kršćanskih odličnika. Unutar grada, uz biskupske bazilike grade se i krstionički sklopovi, koje osim same kristionice čine i drugi prostori vezani uz baptezimalni obred, kao što su katekumeneumi, tj. prostorije u kojima se kandidati za članove kršćanske zajednice pripremaju za kršćenje, te čekaonice, svlačionice i drugi prostori.

Uz biskupske bazilike u gradovima redovito se javljaju i biskupske palače sa svojim sastavnim dijelovima kao što je kaptolska dvorana, gospodarski kompleks, vrtovi i druga područja. Izvan grada, uglavnom od VI st. dalje, pojavljuju se u Dalmaciji i prve samostanske crkve. U manjim, seoskim naseljima grade se župske crkve i grobne kapele, uglavnom izvan naseljenih mjesta.

Izgradnja novih vrsta i tipova građevina u tom razdoblju i dalje obogaćuje građevnu terminologiju. U starokršćanskoj arhitekturi Evrope općenito, pa prema tome i u Dalmaciji, pojavljuju se sada novi termini kao na pr.: *basilica*, *oratorium* = manje svetište, *baptisterium* = krstionica, *episcopium* = biskupska zgrada, *nartex* = crkveni pretprostor za katekumene, *katekumeneum* = prostor za vjersku poduku katekumena, *mensa* = oltarna ploča i dr.²²

Starokršćanski natpisi u Dalmaciji bilježe i druge vrste građevnih termina. U salonitanskoj nekropoli Manastirine spominje se termin *anaglypharius* = kipar (CIL III, 2328 + 9524).

3. Od avarsko-slavenske invazije do komunalne autonomije dalmatinskih gradova

Avarsko-slavenski nalet početkom VII st. i njihovo rušenje glavnih antičkih gradova označava u Dalmaciji završetak starog i početak srednjeg vijeka.

Pod strahovitim pritiskom avarsko-slavenskih četa podlegla je oko 614. g. Salona, pa je njeno stanovništvo bilo prisiljeno tražiti utočište u manjim okolnim gradovima i naseljima na obali i na otocima. Dio stanovništva, koji

je smogao snage održati kontinuitet gradskog života, potražio je utočište u obližnjoj palači cara Dioklecijana u Spalatumu, transformiravši je u prvi napućeni grad Split. Reorganizacijom stare salonitanske metropolije, koju je u novom gradu poduzeo Ivan iz Ravene, prvi splitski nadbiskup, Split je i s crkveno-pravnog aspekta dobio svoj puni legalitet.²³

Južnodalmatinski grad Epidaurum (Cavtat) osvojen je i porušen također u VII st. i njegovo je stanovništvo na sličan način našlo utočište na otočiću-hridi, osnovavši tako grad Ragusium (Dubrovnik).²⁴

Avarski osvajači nisu se dugo zadržali, tako da ni u materijalnoj ni duhovnoj kulturi nisu ostavili značajnijih tragova.²⁵ Slaveni, koji su trajno ostali na ovom tlu, započeli su proces slavenizacije čitavog područja. Taj je proces ispočetka brže tekao u seoskim naseljima nego u gradovima, koji su uz zadržavanje dominantnog romanskog etničkog sloja bili u prvim stoljećima ranog srednjeg vijeka pod bizantijskom upravom. Pojam Dalmacije u tom je razdoblju sveden uglavnom na izolirane dalmatinske gradove.

Povijesno-lingvistička istraživanja, onomastika i posebno toponomastika, pokazuju da je u ranom srednjem vijeku slavenizacija postepeno zahvatila i same gradove. U tom pogledu indikativan je sarkofag splitskog nadbiskupa Ivana II iz X st., koji je — kako svjedoči njegov natpis — »rođen i othranjen u Splitu, sin gospodina Tvrdaka«, što je očiti dokaz da su ne samo obični građani, nego i najviši društveni slojevi od tada već slavenskog porijekla.²⁶

Naime, već u tim prvim stoljećima srednjeg vijeka Slaveni su na čitavom području Dalmacije osim bizantijskih gradova započeli sa stvaranjem svojih država. Već na samom početku IX st. povijesni izvori i kameni natpisi spominju hrvatske knezove, koji se priklanjaju franačkoj odnosno bizantijskoj vrhovnoj vlasti. U X st. pojavljuju se hrvatski kraljevi, koji upravljaju tada već znatno jačom državom s velikim utjecajem i na same gradove, a u XI st. hrvatski kraljevi, naročito Petar Krešimir IV i Zvonimir, stvarni su *gospodari dalmatinskih gradova*.

U južnoj Dalmaciji razvija se u X i naročito u XI st. samostalna država Zahumlja, Travunije i Duklje. Ona će u XII st. ući u sastav srpske srednjovjekovne države sa središtem u Rasu, koji će sve do kraja XIV st. predstavljati znatnu političku snagu tog dijela Balkana.

Hrvatska država, naprotiv, izgubit će svoju samostalnost već na prijelazu iz XI u XII st., kada će personalnom unijom pod dinastijom Arpadovića ući u sastav ugarske kraljevine, a dalmatinski gradovi dobiti svoj autonomni status i ostati samo formalno podložni ugarsko-hrvatskom kralju.

U tom ranosrednjovjekovnom razdoblju, koje traje gotovo pet stoljeća, arhitektonska i arheološka istraživanja dokazuju veoma intenzivnu graditeljsku aktivnost. Stari antički gradovi: Zadar, Trogir, Nin, isto kao i Dioklecijanova palača u Spalatumu transformiraju se za potrebe života u novim društveno-ekonomskim uvjetima, a podižu se i novi gradovi poput Dubrovnika, Šibenika ili Biograda na moru.

Povijesne isprave, a naročito brojni natpisi na kamenim ulomcima (nadgravatnici, grade oltarne pregrade, sarkofazi) daju poneke graditeljske termine na latinskom jeziku, koji upravo na tim epigrafskim spomenicima često pokazuju karakteristike vulgarnog latiniteta.

U Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri javljaju se ranosrednjovjekovni nazivi zanatlija: *marmurarius*, *artifex* i *magister*. Splitski natpis: »Dominicus marmurario qui vobis istus cancellus fabricavimus«²⁷ (VHAD LXV—LXVII, 163—165, 275, 289) zanimljiv je i po tome što spominje dio crkvenog enterijera, tj. *cancellus* sa značenjem pregrade, što se vjerojatno odnosi na oltarnu pregradu. Isti termin susrećemo i u drugom natpisu: »Ego Petrus neputus fecit cancellu«.²⁸ Termin *artifex* nalazimo na jednom natpisu u Rabu (»Artifex Mundo cum Badavito opera feci«),²⁹ dok termin *magister* nalazimo također u ranosrednjovjekovnom Splitu (»Magister Andreas me facit«).³⁰

Pisane isprave iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka (VII—XI st.) nisu osobito brojne, pa su i termini iz graditeljskog područja još uvijek rijetki. Među njima za oznaku kuće, palače ili zaselka nalazimo koncem X st. naziv *cenaculum*, odnosno *coenaculum*, *cenaculo* (Rački, Documenta 26/30) iz godine 998. Približno u isto vrijeme javlja se za kuću ili konobu naziv *casalicium*, koji već odražava utjecaj talijanskog jezika (Cod istriano od 20. V 976). Javljaju se i nazivi pojedinih dijelova kuće, npr. podrum se spominje pod nazivom *canaua* (»inferiorem pavementum cum canaua turris s. Petri«...) u ispravi iz 1069. u kojoj se također nalaze termini *pauimentum* = pod i *turris* = kula (Jireček 93/10), te *pinnaculum* = zabat, pročelje 1066. g. (Rački, Documenta 125/24).

Zanimljivo je da se već u ranom srednjem vijeku javlja u Dalmaciji latinski oblik za naziv *komoštra* = lanac za vješanje lonca nad ognjištem. Taj izvorno grčki termin (*kremástra*) koji se u talijanskom dijalektu javlja u obliku *camástra*, spominje se već 999. g. (Jireček 89/43).

Poneki termini odnose se i na druge građevine, kao što su na primjer *claustra*, f = samostan iz kraja X st. (Rački, Documenta a 986), *molinum*, n = mlin, od tal. *molino*, iz XI st. (Novak, Supet. Kart. 222/14), *cisterna*, f = cisterna, koncem XI st. (Rački, Documenta 155/17 iz 1091), *fontana*, f = česma iz sredine XI st. (Rački, Documenta 75/78, 1060—1062).

Koncem X st. jedna nam isprava otkriva i srednjovjekovni latinski izraz za umivaonik = *aquaminile*, od tal. *aquamanile* (Jireček 89/43 a. 999).

Ponegdje se u ispravama spominju i arhitektonski dijelovi, npr. ranosrednjovjekovni izraz za stupić, kao termin talijanskog porijekla u varijanti: *columnella* iz 1067. god., s još uvijek prisutnim latinskim korijenom (Rački, Documenta 69/31), ili pak *colonela* iz 1069. sasvim već u talijanskoj transformaciji.

Izneseni primjeri pokazuju da se graditeljski termini u ranom srednjem vijeku javljaju najvećim dijelom u oblicima izrazitog vulgarnog latinizeta, s ponekim izrazom koji već pokazuje utjecaj talijanskog jezika, što dolazi, s političkim, privrednim i kulturnim vezama između dvije jadranske obale.

4. Od komunalne autonomije dalmatinskih gradova na početku XII st. do mletačkog osvajanja Dalmacije početkom XV st.

Padom države hrvatskih kraljeva područje Dalmacije, uključujući i cjelokupno hrvatsko zaleđe, dolazi pod vlast ugarskih kraljeva, koji s hrvatskim feudalcima sklapaju 1102. ugovor o personalnoj uniji na čelu koje stoje ugarski suvereni.

Novi pravno-politički položaj odrazio se na dalmatinske gradove, koji dobivaju punu autonomiju priznavajući samo vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog vladara. U tom razdoblju koje traje od početka XII st. pa do početka XV st. kada mletačka okupacija prekida komunalnu autonomiju, izgrađuje se političko-pravni sistem dalmatinskih komuna, cvate trgovina i privreda uopće, razvija se izgradnja, obogaćuje umjetnost i kultura. Stupanj komunalne autonomije tog vremena dokazuju statuti dalmatinskih gradova, autonomna gradska uprava, vlastiti novac. Autonomnost pogoduje razvoju trgovine, naročito lučkog prometa, koji primorske gradove vezuje uz brojne luke Apeninskog poluotoka, ali i kontinentalnog prometa s bližim i daljim zaleđem gdje se razvija srpska srednjovjekovna država, ili pak država bosanskih kraljeva. To je i razdoblje međusobnih sukoba pojedinih dalmatinskih komuna, u kojima su obično uključeni i moćni feudalci. Konačno to je period vrlo snažnog razvitka crkvene organizacije, koja sa sjedištem u Splitu ima veoma široku jurisdikciju i znatnu ekonomsku moć.

Razumljivo je da je velika graditeljska aktivnost komunalnog razdoblja u Dalmaciji ostavila svoje tragove i u građevnim terminima, koje nalazimo najvećim dijelom od sada pa dalje u pisanim ispravama, sačuvanim u velikom broju.

Ako brojne graditeljske termine iz razdoblja autonomne komune u Dalmaciji i općenito na istočnom Jadranu, koje poznajemo iz tekstova pisanih srednjovjekovnim latinskim jezikom, pokušamo najprije svrstati prema porijeklu, zapaziti ćemo uz dominantne latinske riječi i znatan broj onih koji su preuzeti iz grčkog, a s odmicanjem komunalnog razdoblja susrećemo sve više i riječi koje su izrazito talijanskog porijekla i to pretežno u venecijanskom dijalektu. U kasnijem razdoblju javljaju se u latinskim tekstovima i transformirane riječi izrazito slavenskog porijekla, kojima se ovdje nećemo baviti jer su izvan osnovne teme istraživanja.

Termini grčkog porijekla uglavnom se odnose na crkveno graditeljstvo, koje se kroz tradiciju starokršćanske arhitekture, umjetnosti i crkvenog rituala nastavlja čitav srednji vijek, ali i na neke vrste građevina.

apotheca = dućan, radionica, spremište, a javlja se u Dubrovniku 1257. u obliku *apotega* (Codex V, 77/30) i 1382. u obliku *appoteca* (Dinić Acta I 236/39)

archiepiscopatus = nadbiskupska palača, 1272 (Stat. Rag.)

baptisterium = kristionica, javlja se 1325. u obliku *batisterium* (Monum. Rag. II, 316/31)

basilica = crkva, velika crkva, a javlja se u zagrebačkim ispravama 1371. (Monum. Zagr. I, 241/21); deformirani oblik je *bassalca*, 1398. (Jireček 88/21)

camarda = mala, obično drvena kuća, a javlja se najviše u Splitu, npr. 1312. (Stat. Spal.) i u Trogiru u obliku *chamarda* 1263. (Mon. Trag. I/1, 9/28); isti termin javlja se i u deformiranom obliku *camerada* 1266. (Codex V, 389/8)

camera = soba, odaja, javlja se u Dalmaciji 1256 (Codex V, 4/3), 1272. u obliku *camara* (Stat. Rag. 183/16) i 1326 (Monum. Catar. 70/17), a isti termin javlja se 1297. za oznaku svoda (Codex VII, 289/21); u deminutivu

- javlja se i u obliku *camareta* = mala sobica, 1367 (Monum. Rag. IV, 101/39).
- cinamentum* = vapno, 1368 (Codex XIV, 126/4)
- coemeterium* = groblje, 1364 (Codex XI, 334/1), kao *cemeterium* 1348 (Monum. Rag. II, 18/12), kao *cemiterium* 1285—1308 (Zjačić 72/31), a kao *cymeterium* 1258 (Codex V, 94/33)
- coenobium* i *cenobium* = samostan, 1103 (Codex II, 12/8)
- doma* = kuća, 1350 (Obsidio Iadr. 418 a/54); derivat istog termina je *domin-cula* = mala kuća 1378 (Monum. Rag. IV/41)
- ecclesia* = stolna crkva (katedrala), 1195 (Codex III, 271/14), s oznakom »ma-trix«, odnosno »maior« 1103 (Codex II, 11/19); derivat je deminutiv *glesiola* = žrtvenik, oltar, 1369 (Tadić grada 16/27)
- mandra* = staja, tor, 1322 (Stat. Trag. 9/24), u obliku *mandrea* 1256 (Stat. Curz. 49/14)
- monasterium* = samostan, 1380 (Dimić, Acta I, 14/29), a sa značenjem stolne crkve (katedrale) u ispravi iz 1272. u Splitu (Codex VI, 8/32)
- pilae* = gradska vrata, 1279. u Trogiru (Mon. Trag. I, 233/26) i kao *pillae* 1328 (Ref. Rag. 113/31)
- placca* = se javlja u dva značenja: ravni prostor između dijelova stuba, 1264 (Mon. Trag. I/1, 55/2), te 1269 (Codex V, 499/30—36), te kao kamena ploča 1272 (Mon. Trag. I/2), a s time je u vezi i glagol *placcare* = popločati 1281 (Acta canc. Rag. 65/33)
- platea* = trg, javna ulica 1199 (Codex II, 318/24), a kao *plathea* 1313 (Monum. Rag. I, 19/2)
- sarcophagus* = sarkofag, javlja se u kronici Tome Arhidakona u XIII st. (Hist. Salon. 35/3), a u iskrivljenom obliku *sacrofagus* 1350. g. (Obsidio Iadr. 410/b/13)
- tectonicus*, m = graditelj, 1358. u Dubrovniku (Mon. Rag. II 214/1)
- Latinski termini* (uključujući i one koji su kao talijanske riječi ušle u latinske tekstove) u razdoblju autonomnih dalmatinskih komuna veoma su brojni, i pripadaju urbanističkoj arhitektonskoj i građevinskoj terminologiji.
- Terminologiji urbanizma i prostornog planiranja* pripadaju termini kao što su *urbicula*, f = gradić, koji nalazimo u Kronici Tome Arhidakona iz XII st. (Hist. Salon. 32/28)
- confinium*, n = gradska četvrt, kako se to spominje 1198 (Codex II, 298/8). U dubrovačkom kraju u srednjem vijeku za gradsku četvrt uobičajen je naziv *sextarium*, n, koji se javlja u različitim oblicima (*sexterium*, n, *sexsterium*, n, *sesterium*, n, *sestorium*, n, *sestorum*, n, ili pak *sextarius*, m, *sexterius*, m, *sexsterius*, m, *sestorius*, m, *sestorus*, m) npr. 1339 (Ref. Rag. 72/26, ili 1343 (Mon. Rag. 139/5)
- Burgus*, m (njem. porijekla) prisutan je u srednjovjekovnim latinskim tekstovima za oznaku utvrđenog mjesta, 1314 (Monum. Rag. 40/4), a javlja se i za oznaku tornja 1350 (Obsidio Iadr. 403 b/34)
- Prostornoj terminologiji pripada i termin *asium*, n, kojim se 1275. označava u Trogiru neobrađena zemlja uz neku zgradu (Monum. Trag. I/2).
- Arhitektonskoj terminologiji* pripadaju prvenstveno nazivi kao *designa-mentum*, n = nacrt, predložak, uzorak iz 1417 (Tadić, grada 56/34), dok se

za isto značenje nešto kasnije (1431, 1472) javljaju i oblici *designum*, n i *designum*, n, (Tadić, Građa I, 85/27, Fisković 214/29)

Compassus, us, m, te *compassus*, m, = arhitektonski pribor, šestar, javlja se u ispravi iz 1391 (Miscellanea II—IV, 77—13).

Među terminima, koji se odnose na *vrste i dijelove pojedinih zgrada*, veoma brojni su oni iz crkvenog graditeljstva kao

abbatia, f, = opatija (tal. *abbazia*), koji se javlja u obliku *abbacia*, f, 1205 (Codex III, 53/32), *abatia*, f, iz 1396 (Dinić Acta II, 308/36)

altare, m, = žrtvenik, oltar, prema dubrovačkom Statutu iz 1272 (Stat. Rag. 3/16), ili u obliku *altarium*, n, iz g. 1102 (Codex II, 5/32), odnosno *altarium*, n, = mali oltar, kako se to spominje u Kronici Tome Arhidakona (Hist. Salon. 128/1)

campanile, m, ili *campanilum*, m, (od tal. *campanile*) = zvonik javlja se 1229 (Codex III, 308/7), a u obliku *campanellum*, n, 1368 (Codex XIV, 1621) ili *campanarium*, n, 1326 (Monum. Catar 73/17)

capella, f = crkvice, kapelica, javlja se 1206 (Codex III, 56/6) te 1346 (Ljubić Listine II, 419/9), a u deminutivu *cappelletta*, f, 1352 (Codex XII, 86/17), odnosno *capelleta*, f, 1352 (Tadić, Građa I, 12/36)

capitulum, n, = kaptolska dvorana u samostanu, kapitul, javlja se u Zadru 1133. g. (Codex II, 41/3).

claustrum, n, = samostan, klaustar, 1287 (Codex II, 203/30), a *clausura* = dio samostana, koji je zatvoren javnosti, javlja se u ispravi 1268 (Codex V, 470/35)

conventus, m = samostan, 1221. g. (Codex III, 188/31) javlja se još i u deminutivnim oblicima kao što je *conventiculum*, n iz 1432 (Farlati 405 a/10)

heremitorium, n, (vulg. transformacija od *eremitorium*) = samostan pustinjačka javlja se u ispravi iz 1363 (Codex XIII, 309/30)

oratorium, n, = oratorij, kapelica sredinom XIII st. u Kronici T. Arh. (Hist. Salonit. 61/13), 1320 (Ljubić, Listine 1, 310/19)

pulpitum, n, = propovjedaonica, javlja se 1262. u obliku *pulpidum*, n, (Codex V, 214/28)

reclusorium, n, = samostan, javlja se u Dubrovniku 1297 (Spisi dubr. kanc. 19/35), a u oblicima *reclausorium*, n, i *reclusium*, n, 1389 (Dinić, Acta II, 541/38)

refectorium, n, = samostanska blagavaonica, nalazi se u ispravi iz 1258 (Codex V, 84/2)

sagristia, f, = sakristia, spremnica za svete stvari, javlja se u Farlatija; u obliku *secrestia*, f, nalazimo taj termin 1305 (Stat. Iad. 60 v/4 1413. g. Farlati VI, 454 b/19); isto značenje ima i termin *sanctuatium*, n, koji se javlja 1467 (Codex XIV, 95/6)

tabernaculum, n, = stan boravište (drugo značenje je: dio oltara) javlja se 1237 (Codex IV, 28/15)

templum, n, = samostan, crkva, g. 1222 (Codex III, 466/31)

tribuna, f, = apsida, u ispravi iz 1199 (>in plateis post *tribunam* sancti Petri novi...«, Codex II, 318/24)

turritum, n, — ciborium g. 1392 (>sub quodam ciborio seu *turrito*« VZA 3/1901, 49/34).

Znatan broj termina odnosi se na *vojno graditeljstvo*. Ovdje spadaju:

- aedificium*, n, = drvena bojna sprava u obliku tornja, nalazi se u opisu opsade Zadra (Opsidio Iadr. 412a/30) oko g. 1350.
- antemorale*, m, = vanjski obrambeni zid, spominje se u Dubrovniku 1378 (Monum. Rag. IV, 167/10), također i u obliku *antimurus*, m, (Dinić, Acta I, 326/16)
- arcella*, f, = tvrđavica, spominje se 1350 (Obsidio Iadr. 417 a/9)
- ballistaria*, f, = strijelnica, puškarnica, termin je talijanskog porijekla (*ballistria*). Kod nas se javlja 1387 (Dinić Acta II, 339/33), a u obliku *balisteria*, f, 1361 (Monum. Rag. 65/20)
- barbachanum*, n, = vanjska utvrda, barbakan također je termin talijanskog porijekla (*barbacane*) koji se kod nas javlja u kasnom srednjem vijeku, 1414 (Ljubić, Listine VII, 170/7)
- bastia*, f, = utvrda, tvrđava, toranj, javlja se u Zadru 1348 (Codex XI, 445/9, također i u obliku *bastida* 1350. u opisu opsade Zadra (Opsidio Iadr. 395 b/44)
- bastiola* = mala tvrđava, mala utvrda, javlja se 1346 (Ljubić, Listine 317/1)
- batifollum*, n, = utvrda, drvena kula, tal. porijekla, također se spominje u opisu opsade Zadra 1350 (*batifolle*) (Obsidio Iadr. 416/6)
- batifredus*, m, = utvrda, toranj, također tal. porijekla (*battifredo*) javlja se u Dubrovniku 1336 (Monum. Rag. II, 363/27), također i u obliku *butefredus*, m, 1362 (Monum. Rag. III, 187/23), te *buttifredum*, n, 1350 (Ljubić Listine III, 202/16)
- berdesea*, f, = branik, drvena kula talijanskog je porijekla (*bertesca*) javlja se 1361 (Monum. Rag. III, 127/26), također i u obliku *berdessa*, f, 1358 Monum. Rag. II, 207/5), *bordescu*, f, 1362 (Monum. Rag. III, 202/28), te *bordessa*, f, 1358 (Monum. Rag. II, 207/2), *bertesca*, f, 1398 (Ljubić, Listine IV, 416/26), a *bertesta*, f, 1424 (Ljubić Listine VIII, 144/34)
- castelletum*, n, = mala utvrda, talijanskog porijekla (*castello*), javlja se 1393 (VZA 6/1904 44/39), a u obliku *castilarium*, n, od lat. *castellum* 1360 (Stat. Insulea 418/23)
- chamanta*, f, = podzemna građevina uz bok branika, dolazi kao deformacija talijanske riječi *casamatta*, a javlja se 1345 (Ljubić, Listine II, 288/3), također i u obliku *chamata*, f, iste godine (Ljubić, Listine III, 288/27)
- chastellum*, n, — utvrda je vulgarizirani oblik od *castellum*, a javlja se 1343 (Monum. Rag. I 137/44)
- chastellum*, n, = utvrda je vulgarizirani oblik od *castellum*, a javlja se 1343 se javlja 1347 u Dubrovniku (Monum. Rag. I, 262/16)
- citatella*, f, = kula, tvrđava talijanskog je porijekla (*cittadella*) a javlja se 1378 (Monum. Rag. IV, 182/13, u oblicima izmijenjenog korijena *civitatella*, f, *civitatela*, f, *civitatella*, f i *civitella*, f, javlja se u srednjovjekovnim dokumentima, uglavnom na dubrovačkom području 1386, 1383, 1292 g. (Lexicon, I, 229)
- delapena*, f, = zatvorska kula, potječe od talijanskog »de la pena«, a spominje se 1350. u Dubrovniku (Monum. Rag. II, 112/39)
- fortalicium*, n, = utvrda, utvrđenje, tvrđava, u srednjovjekovnim ispravama XIII, XIV i XV st. javlja se u nizu oblikovnih varijanti: *fortalitia*, f, *fortalicia*, f, *fortaliza*, f, *fortilitium*, f, *fortilicium*, f, *fortillitium*, n, *fortilitia*, f, *fortelicia*, f, *fortelicism*, n, *fortellicia*, f, *forteresca*, f, *fortericia*, f,

- fortareze*, f. (Lexicon III, 476—7), te s istim značenjem također i *forcia*, f, u Dubrovniku 1417 (Dipl. Rag. 742/32)
- fossatum*, n, = jarak, opkop javlja se 1244. i 1256 (Codex IV, 264/25 i V, 17/11), a također u jednoj ispravi iz 1349. u muškom rodu (*fossatus*, m, Monum. Rag. II, 74/72); s istim značenjem javlja se u terminu *fossum*, n, 1380 (Dinić Acta I, 14/27) *fossile*, m, (Stat. Justinopolis, 300 b/11 — XII, XV st.), te u terminu *foxatus*, m, koji je talijanskog porijekla (*fossato*, Stat. Iust. 8 a/2), te u deminutivu *fossula*, f, 1355 (Codex XII, 278/30)
- merlus*, m, = zubac, krunište (talijanskog porijekla) zida, spominje se (merlo) (Monum. Rag. I, 7/45), također i u obliku *merllus*, m, 1381 (Dinić Acta I, 158/15), odnosno kao glagol *merlare* = utvrditi kruništem, 1332 (Dinić, Acta 1260/41)
- mira* = promatračnica, čardak talijanskog je porijekla (od mirare), a javlja se u korčulanskom statutu (Stat. Curz. 89/6)
- muralia*, f, = zidina, također se pretežno odnosi na obrambeno graditeljstvo a potječe od talijanskog muraglia. Javlja se u brojnim ispravama XIV i XV st. još u oblicima *muralea*, f, *muraglia*, f, *muragla*, f (Lexicon IV, 750)
- portageta*, f, = čardak, deformirani je termin latinskog portagellum a spominje se 1357 (Monum. Rag. II, 189/15)
- pons levator* = pokretni most, javlja se 1347 (Ljubić, Listine, 23/30)
- vallatio*, m, = utvrda, utvrđenje, javlja se 1350 (Obsidio Iadr. 389 b/13)
- Najbrojniji su pak srednjovjekovni termini koji se odnose na *stambenu arhitekturu*, u kojoj opet svojim brojem i raznolikošću na prvom mjestu dolazi naziv za kuću, *dom* i *palaču*:
- Uz već spomenute termine grčkog porijekla kao što su *camarda*, *camerada* i *doma* javljaju se u brojnim srednjovjekovnim dokumentima latinske i talijanske imenice:
- abitacio*, m, = sjedište (od lat. habitatio) 1383 (Dinić, Acta I, 355/24)
- campana*, f, = koliba, od talijanskog capanna, campana, 1355 (Ref. Rag. 14/18)
- casa*, f, = kuća (tal.), 1214 (Codex III, 128/37), također i u nizu derivata *casetta*, f, i *caseta*, f, 1339 i 1346 (Raf. Rag. 72/5 i Monum. Rag. I, 225/29), *cosata*, f, (sa značenjem drvene kućice), 1336 (Monum. Rag. II, 363/23), *casenum*, n (kućica, klijet), 1326 (Monum. Catar. 26/46), *casamentum*, n, (tal. casamento) 1232 (Codex III, 366/26), *casannitum*, n, *casanitum*, n, (kućica) 1271 (Mon. Trag. I, 233/10), *casale*, m, (s više značenja, od kojih se jedno odnosi na kuću i kućicu, kako pokazuje niz isprava iz XIII i XIV st., Lexicon I, 186—7)
- curia*, f, = kuća, palača, dvor, 1174, 1220 (Codex II, 135/22, III, 179/17), 1382 (Dinić, Acta I, 234/15), također i u obliku *curtis*, m, 1119. sa značenjem dvorište (Codex II, 31/3), 1337 (Codex X, 341/14), te u XV st. u šibenskom Statutu (Stat. Šiben. 165/27)
- domus* = kuća u brojnim ispravama kroz cijeli srednji vijek (Codex II—XV), te u deminutivu *domuncula*, f, 1378 (Monum. Rag. IV, 1764)
- furnus*, n, = kuća, ognjište, 1335 (Monum. Rag. 357/47)
- gabana*, f, = koliba, kuća od tal. capanna, XV st. (Stat. Šiben. 157 v/16)

- gaius*, m, = kućica (također i terasa) od starog talijanskog termina *gaius* javlja se u Dalmaciji još i u oblicima *gayfus*, *gayphus* i *gayphum* (Lexicon III, 497)
- habitaculum*, n, = stan, dom, kuća spominje se u XIII st. u kronici Tome Arhiđakona (Hist. Salon. 32/4)
- hospicium*, n, = kuća 1314 (Codex VIII, 349/12)
- ovile*, m, = ovčarnica, u kojoj zimuje sa stokom, 1331 (Stat. Brach. 66/28)
- palacium*, n, = palača, dvor, 1221 (Monum. Trag. I/2), također i u oblicima *palachium*, *palactium*, n, te *polatia* (Šišić, Ljetopis 324/25), u deminutivu *palatioulum* 1279 (Monum. Trag. I/2 238/32), te *pallantheum*, n, sa značenjem prostrane palače (XIII st., Hist. Salon. 11/10)
- palaerium*, n, = kućica pokrivena slamom, 1272 (Stat. Rag. 145/3)
- sala*, f, = palača, dvorana, zbornica, 1349 (Monum. Rag.)
- sedilium*, n, = seoska kuća, 1370 (Miscellanea, II—IV 17/5)
- sella*, f, = kmetska kuća, 1215 (Codex III, 132/13)
- starea*, f, = stan, dom, od talijanskog glagola *stare* (Ljubić, Listine III, 155/14) iz 1347.

Veoma su brojni i srednjovjekovni nazivi za *dijelove kuća*, prostorno-funkcionalne ili pak arhitektonsko-konstruktivne. Najčešći su prostorno-funkcionalni termini stambene arhitekture u srednjem vijeku.

- amblitus*, = terasa pred kućom na koju vode stepenice, javlja se kao građevni termin (s pridjevom »longobardiscus«) samo u dubrovačkom kraju, 1272. u dubrovačkom Statutu (Stat. Rag. 110/40)³¹ a u obliku *amblatus*, m, javlja se 1297 (Codex VII, 289/13)
- anetum*, n, = predvorje, trijem (Codex VII, 89/13)
- anticamera*, f, = predsoblje (tal. termin) spominje se 1357. (Ljubić, Listine 341/32)
- balchio*, m, = balkon (tal. balcone) javlja se i u oblicima *balco*, m, *balconus*, m, i *balchionus*, m, isto kao i *balconata*, f, u dokumentima XIII i XIV st. (Lexicon I, 94)
- balatura*, f, = terasa uz kuću s vanjskim stubištem, balatura, potječe od latinske riječi *bellatorium* sa značenjem obrambene terase sa stubištem, kasnije preuzet od stambene i crkvene arhitekture (tal. ballatoio); u tom obliku javlja se 1220. (Codex III, 179/19), te u oblicima *balatorium*, n, *baladorium*, n, *balatoria*, f, i *balladurium*, n, u XIV st.³² (Lexicon I, 94)
- bugna*, f, = sobičak u podrumu, spominje se 1258. u dokumentu o splitskom arhiđakonu Tomi (Codex V, 103/31), te 1397 (Farlati 343 a/15)
- cagnolus*, m, = stubište, iskrivljeni je derivat talijanske riječi scaglione, a javlja se u XIV st. u Šibeniku (Stat. Šiben. 169/6) i u Kotoru (Monum. Catar. 404/35, 37)
- camerinus*, n, = mala soba, potječe od talijanske riječi camerino, a javlja se 1377 (Codex XV, 331/31); istog je značenja i *camerula*, f, (od tal. camerella) iz 1338 (Codex X, 395/12)
- canova*, f, = konoba, vinski podrum, talijanskog je porijekla (venecijanski: caneva), javlja se u brojnim dokumentima XIII i XIV st. u različitim

- oblicima *canoua*, f, *canaba*, f, *canapa*, f, *canava*, f, *camaua*, f, *canepa*, f, *caneva*, f, *caneua*, f, *canipa*, f, *caniva*, f, *caniua*, f, *canupa*, f (Lexicon I, 166/7)
- caifus*, m, = terasa (od venecijanskog termina *gaifus*), 1270 (Stat. Rag. 112/2)
- cova*, f, = podrum, 1313 (Monum. Rag. I, 37/29)
- clycium*, n (ili *clycius*, m) = spremnica, 1237 (Codex IV, 30/1)
- cochina*, f, = kuhinja, javlja se u Trogiru 1271, Dubrovniku u oblicima *coquina* i *choquina* 1272 (Stat. Rag. 111/40), 1310 kao *quoquina* (Codex VIII, 269/37)
- corridorium*, n, = hodnik, od tal. *corridire*, 1350 (Ljubić Listine 202/22), a u XV st. javlja se i u obliku *curodonum*, n, (Ljubić, Listine IX, 278/2, 1448. g.)
- curtile*, m, = dvorište, predvorje, potječe od tal. *cortile*, a javlja se 1276 (Codex VI, 167/6)
- gradata*, f, = stepenište od tal. *gradinata*, 1360 (Stat. Isolae 160/31). Istog je korijena i značenja i *gradile* kao stari talijanski termin, koji potječe od latinskog *gradus*, a javlja se u XII—XIV st. (Stat. Justinopolis 16/37)
- logia*, f, = loža, trijem, javlja se u dubrovačkom Statutu 1272. i u nizu drugih isprava XIII i XIV st. u raznim oblicima *logea*, *lobia*, *locia*, *lodia*, *locca*, *loca*, *loza*, *lozia*, *logya*, *loia* (f) (Lexicon, IV, 672—3). U deminutivu *loceta* od venecijanskog *lozeta* javlja se 1334 (Ljubić, Listine V, 264/7, a u XV st. *logiola*, f, (De Diversis 46/14, 1440)
- mezaninus*, m, = polukat, mezanin, od tal. *mezzanino*, javlja se u obliku *mecanino* 1367 (Tadić 175/27)
- padioulum*, n, = mali balkon, deformirani je oblik od lat. *podiolum*, a javlja se 1347 (Codex XI, 354/37)
- palimentum*, n, = sprat, kat potječe od lat. *pavimentum* (pod), a javlja se 1264 (Mon. Trag. I/1 44/42) i 1326 (Monum. Catar. 70/17), te u obliku *pamentum* 1272 (Mon. Trag. I/1 94/39), te 1312 (Codex VIII, 304/18). Za isto značenje javlja se i termin *pavimentum*, n, (Mon. Trag. I/1 318, 45).
- paristatica*, = predvorje, ulaz, 1220 (Codex III, 179/21)
- pergolum* = balkon (ali također i sa značenjem crkvene propovjedaonice) prema talijanskom *pergolo*, javlja se 1327 (Monum. Catar. 163/10)
- pocolum* = balkon, trijem, od ven. *pozo* 1285 (Chart. Piran. 244/28)
- porthequs* = trijem, galerija, potječe od venecijanskog *portego*, a javlja se 1355 (Codex XII, 297/7), također i kao *portheqo* u jednoj ispravi iste godine (Tadić, Građa I, 14/7)
- porticaele* = trijem, talijanski termin, a javlja se 1239 (Codex IV, 89/1) u ispravi iz 1330. nalazimo termin *sporticus* (tal. *sportice*) za isto značenje (Codex VIII, 374/33)
- prufellum* = trijem 1292 (Codex VII, 89/13)
- pusterla* = stražnja, sporedna vrata, 1345 (Monum. Rag. I, 185/2) također i u obliku *pusterula*, 1270 (Codex 1270).
- stanca* = soba, od talijanskog *stanza*, 1355 (Codex XII, 312/10)
- teraza* = terasa od tal. *terrazzo*, 1334—1335 (Ljubić, Listine V, 249/19)
- vadrile* = balkon, također u oblicima *uadrile*, *vidrile*, *vatrile*, *vatrillum*, u srednjovjekovnim ispravama XIII i XIV st. (Lexicon VII, 1231)

Brojni su i termini koji se odnose na pojedine *arhitektonske* odnosno *konstrukcijske dijelove zgrade*. To su npr.:

- ascitum*, n, = pregradni zid, ošit (od tal. *assito*), 1322 (Codex X, 55/7) istog je porijekla i *assidus*, m, = drvena stijena, a javlja se 1272 (Stat. Rag. 119/6)
- architus*, m, = svod, luk, 1387 (Dinić, Acta II, 348/39) u obliku *archetus* (mali svod) javlja se 1347 (Mon. Rag. I, 262/14)
- archivoltus*, m, = svod, trijem (tal. *archivolto*), 1272 (Stat. Rag. 112/34), ali i sa značenjem presvođenog mosta, koji spaja susjedne kuće, što je karakteristična pojava u srednjovjekovnim gradovima, a spominje se također u dubrovačkom Statutu iz 1272 (Stat. Rag. 114/39)
- cantonus*, m, = ugao kuće, od tal. *cantone*, javlja se 1427, i u obliku *canto* (-onis, m) 1347 (Monum. Rag. I, 262/20), a kao *cantonata*, f, (tal.) 1381 (Dinić, Acta I, 158/11)
- cayba*, f, = strop, 1345 (Monum. Rag. I, 171/31)
- celum*, n, = strop, od lat. *cealum*, 1229 (Spisi dubr. kancelarije, 25/23)
- colona*, f, = stup (tal. *colonna*) 1328 (Codex IX, 437/11)
- costratum*, n, = pod, 1335 (Monum. Catar. 404/32)
- coperta*, f, = krov (tal.), također i *cohoperta*, f, 1381. i 1326 (Dinić, Acta I, 118/18—9, Monum. Catar. 70/24, 25), a u obliku *copertura*, f, (tal. 1274 (Mon. Trag. I/2 64/4), te *covertura*, f, 1318 (Monum. Rag. II, 314/4)
- culmus*, m, = krov, zid (od lat. (od lat. *culmen*), spominje se 1279 (Codex VI, 286/14)
- dens*, m, = izbočeni dio zgrade (zub), 1312 (Stat. spal. 217/17)
- ductria*, f, = žlijeb (od lat. *ducere*) 1339 (472/16)
- facata*, f, = pročelje, 1273 (Mon. Trag. I, 486/32) (u Lexiconu Latinitatis, II str. 441, termin je nerazjašnjen, ali bismo iz konteksta... »bene guardare galionem magnum comunis et parvum et *facatam que stat vndeque prope ipsos colonas*«... , mogli zaključiti da je možda riječ o nekom pročelju)
- fenestrella*, f, = prozorčić (tal. *finestrella*), 1405 (Tasić, građa I, 53/7); u obliku *finistra*, f, javlja se 1376 (Ref. Rag. 110/14)
- fosulus*, m, = žlijeb, kanal, XII—XV st. (Stat. Justinopolis 8a/27)
- fumans* = dimnjak, cijev za odvod dima, spominje se 1312. u Splitu (Stat. spal. 7/3), a u obliku *fumarium*, n, *fumarium*, n, i *fumorium* u dokumentima XIII i XIV st. (Monum. Trag. I/1, 55/3, Codex XII 650/5)
- frontata*, f, = pročelje, 1330. Monum. Catar. 180/3; u obliku *fronteria* 1297 (Codex VII, 289/17), te *frontispicium*, n, (od tal. *frontispizio*) 1312 (Stat. Spal. 217/23) i *fronspicu* 1274 (Mon. Trag. 8/32)
- grunda*, f, = nadstrešnica, krovni žlijeb, 1289 (VZA I/1899)
- mezzalinus*, m, = zajednički zid između dvije kuće, 1469 (Tadić, Građa 246/29)
- murus sedilis* = temeljni zid, 1232 (Codex III, 366/25)
- mutellus* = konzola, potporanj (lat. *mutulus*, m) 1272 (Mon. Trag. I/1, 292/26)
- palastratica* = dovratnik, 1272 (Mon. Trag. I/1 281/18)
- palestrata* = stup, 1361 (Monum. Rag. III, 105/11)
- palomba*, f, = dio kuće neutvrđene funkcije, spominje se 1330 (Jireček, 91/3)
- panara*, f, = izbočeni (stršeci) dio kuće, izrazito je venecijanski termin (*panara* = naso), a javlja se 1292 (Mon. Trag. I/2, 278/30)

paries = zid, strana 1272 (Stat. Rag. 151/35)
pilastrum = pilastar, stup uza zid (tal. pilastro), 1379 (Monum. Rag. IV, 240/30)
pinaculum, n, = vrh zgrade, (tal. pinacolo), XIII st. (Novak, Zadar. kart. 243/7)
pillonus = kolona, stup, tal. pilone, 1305 (46/14), također i *pillus* 1431 (Stat. Polae 280/20)
portaletta = mala vrata, također i kao *portaletum*, m, 1366 (Monum. Rag. IV, 52/20), te *portellus* 1380 (Dinić, Acta I, 46/21), *portuncula* 1350 (Obsidio Iadr. 408/42)
posta = vratno ili prozorsko krilo (od tal. imposta) 1272 (Monum. Trag I/2)
spongia = zidani temelj, podnožje, 1388 (Dinić, Acta II, 447/2)
spiculum = zabat, 1272 (Monum. Trag. I/2 24/25)
sufficta, f, = strop, (od tal. soffitto), 1340 (Codex X, 542/33)
tectinium, n, = krov, 1333 (Chart. Piran II/e, 301/31)
vetor = potporanj, potporni zid, 1360 (Stat. Insulae II/158/21)
voltus, m, = svod, arkada (tal. volto) 1301, Chart. Piran II/a 31/18. Javlja se još i kao *volta*, f, 1357 (Monum. Rag. II, 189/16), *uolta* 1268 (Codex V, 470/35)

U srednjovjekovnim ispravama nailazimo i na nazive predmeta kućnog namještaja. Tako se npr. spominje:

arbancum, n, = namještaj, pokućstvo u ispravi iz 1272 (Mon. Trag. I/1, 213/42)
coltrina, f, = zavjesa (tal. zavjesa (tal. coltrina) 1281 (Codex VI, 391/16)
fornicus, m, = peć, 1313 (Monum. Rag. I, 18/5), također i u obliku *fornus*, m, 1272 (Stat. Rag. 111/3)
lapeca, f, = umivaonik, kotao, od venecijanskog lavezio, 1281 (Spisi dubr. kancelarije 150/10), također i kao *lapecus*, m, 1279 (spisi dubr. kancelarije 20/38), a nalazimo u Istri za isti pojam i termin *laveco* 1290. g. (Chart. Piran. 268/3)
massariticum, n, = kućne potrepštine, kućni namještaj, potječe od talijanskog *massarizia*, *massertiziaccia*), a nalazimo ga u nizu isprava XIV i XV st., također i u oblicima *masariticum*, n, *massaraticum*, n, *massarazaticum*, n, te *massaritia*, f, *massarizia*, f, *massaricia*, f, *masaritia*, f, *masaricia*, f, *masarizia*, f, *masericia*, f, *maserizium*, n (Lexicon. IV, 708-9)
pocium, n, = bunar, od talijanskog *pozzo* 1382 (Dinić, Acta I, 270/21)
scanulum, n, = klupica, 1350 (Obsidio Iadr. 420 a/42)

Srednjovjekovne isprave iz razdoblja autonomnih dalmatinskih komuna bilježe i niz termina koji se odnose i na *druge vrste građevina* osim kuća i palača, crkava i utvrda. Ovdje spadaju:

aquimola, f, = vodeni mlin (također i kao *aquimolia*, *aquimollia*) 1312 (Codex VIII, 309/21, Codex II, 86/33)
aresta, f, = zatvor, (od talijanskog *aresto*) 1374 (Codex XV, 85/9)
arsenatus, m, = arsenal, brodogradilište, u nizu isprava XIV i XV st. (Lexicon I, 71), također i kao *arsanatus*, *arzanatus*, *arzanates*, *arsenale*, *arsena*, *arssena*, *arsinale*, *arsana*

- baccaria*, f, = mesnica, od tal. *beccaria*, također i u oblicima *bacharia*, *becaria*, *beccaharia*, *becharia*, *bicaria*, *biccaria*, *bicharia*, (f) javlja se u brojnim dokumentima srednjeg vijeka XIV st. (Lexicon I, 111)
- cavalarium*, n, = konjušnica, konjska staja, od tal. *cavallo*, 1334 (Codex X, 158/4)
- cisterna*, f, = podzemno skladište vode, *cisterna*, 1357 (Monum. Rag. II, 182/27), 1357 (Stat. Trag. 198/17), također i *gisterna*, f, 1289 (VZA 3/1901, 135/35) i *gusterna*, f, 1352 (Codex XII, 86/4)
- clibanus*, m, = krušna peć, javlja se u starom talijanskom u obliku *clibano*, 1228, (Codex III, 305/4)
- comunitas*, f, = općinska kuća, kuća gradskog kneza (komesa), 1410 (Ljubić, Listine VI, 83/6)
- dohana*, f, = carinarnica, od tal. *dogana*, 1399 (Ljubić, Listine 417/39)
- fontana*, f, = česma, *fontana*, tal. *fontana*, također u oblicima *fontanna* i *funtana*, (f), 1164 (Codex II, 99/34), te u deminutivu *fontanella*, f, sa značenjem: mali izvor, 1263 (Mon. Trag. I/1, 7/8)
- fonticum*, n, = općinska žitnica, fundik, zgrada za pohranu trgovačke robe, talijanski *fondaco*, javlja se u brojnim ispravama XIII i XIV st. (Lexicon II, 470), također i kao: *fonthicum*, *fondachum*, *fondecum*, *fondegum*, *fondichum*, *fondicum*, *fontagum*, *fontecum*, *fontegum*, *fontigum*, *fundicum*, *fundichum*, *funticum*, *fundachum*, *fundacum*, *fundegum* (n)
- frasceta*, f, = sjenica, tal. *frascato*, spominje se u dokumentima XII—XVI st., još kao *fraschata*, *frascaria* (f), *frascale*, *frascatus* (m)
- hospitale*, n, = bolnica, ubožnica, 1220 (Codex III, 182/7)
- hostaria*, f, = krčma, prenočište, od venecijanskog *ostaria*, 1307 (Stat. Pirani 159/9)
- infirmaria*, f, = bolnica, od tal. *infermaria*, 1354 (Tadić, Grada I, 15/5)
- laboretum*, n, = radionica, 1343 (Monum. Rag. I, 143/19)
- mecellum*, n, = mesarnica, još i kao *maccellum*, n, *macella*, f, *macellus*, m, 1256 (stat. Curz. 122/16)
- macina*, f, = mlin, žrvanj, 1304 (Codex VIII, 77/31)
- magazenus*, m, = skladište, magazin, tal. *magazzino*, ven. *magazén*, javlja se u XIII i XIV st. u brojnim oblicima: *magazinus*, *magacinus*, *magacenus*, *maghacenus*, *magagenus* (m) (Lexicon IV, 682)
- masaria*, f, = majur, gospodarske zgrade, (ven. *masaria*), 1358 (Monum. Rag. II, 228/30)
- molendinum*, n, = mlin, još u oblicima: *molendinum*- *molendum*, *molendinus*, (n), *molendina* (Lexicon IV, 737), te *molenum*, n, od tal. *molino*, 1285 (Acta Rag. 140/10)
- molumentum*, n, = spomenik, umjesto: *monumentum*, 1326 (Jireček 84/47)
- ospitale*, n, = bolnica, ubožnica, 1200 (Codex 346/35)
- ostaria*, f, = krčma, prenočište, ve. *ostaria*, 1356 (Monum. Rag. II, 163/18)
- panateria*, f, = pekarnica, tal. *panatteria*, 1347 (Monum. Rag. I, 256/19)
- panchogolaria*, f, = pekarnica, od tal. *panicoucula* = pekarnica, 1334—5 (Ljubić, Listine V, 229/34, 1360 Stat. Insulae II, 156/25)
- pergula*, f, = vrtna kućica, tal. *pergola*, 1272 (Stat. Rag. 180/5)

statio, n, = dućan, štacun, 1272, Stat. Rag. 60/28, 1293 (Codex VII 162/17), također i kao: *stacio*, *staccio*, *stachio*, *sthaceo*, *sthacio* (n)

Mnoge srednjovjekovne isprave iz razdoblja dalmatinskih autonomnih komuna donose i nazive za *infrastrukturu* (ceste, trgove, ulice, kanale, vodovod i druge objekte i uređaje niskogradnje). Tako nailazimo na:

androna, f, = slijepa ulica, tijesna ulica, od grčkog *andron* i talijanskog *androne*, a javlja se 1272 (Monum. Rag. II, 243/27) također i u deminutivu, 1452 (Zjačić I/2, 143/2).

Druga značenja za isti termin su: natkrity prostor uz kuću, te zahod, 1360 (Stat. insulae II, 158/9)

aquarium, n, = kanal, potok, 1137 (Chart. Piran. 3/2)

armarum, n, = podzemni kanal, kloaka, 1271 (Monum. Trag. I/1 281/7)

argerus, m, = nasip, brana, 1357 (Monum. Rag. II. 203/4—5), još kao *argere*, *arcer* i *arcerius* (m)

calla, f, = put, staza, 1284 (Codex VI, 491/19) u muškom rodu *callus*, m, označava prolaz, tijesnu ulicu, 1384 (Dinić, Acta, II, 68/3)

cammitus, m, = uski prolaz, klančić među kućama, 1312, Stat. spal. 219/16

caminus, m, = put, staza, 1356 (Monum. Rag. II, 149/21) također i kao *camina*, f, 1332 (Codex X, 24/14)

carraria, f, = kolnik, od tal. *carraia*, javlja se u XIV st. (366/17 Stat. Arbi)

cardinum, n, = vrt, tal. *giardino*, 1344 (Codex XI, 165/30)

caraçareça, f, = kolovoz, kolni put, 1283 (Chart. Piran.)

cloaca = zahod, odvodni kanal zahoda, spominje se u mnogim ispravama XIII i XIV st. (Lexicon II, 234/5)

cavata, f, = jarak, graba, 1349 (Monum. Rag. II, 74/44), također i kao *cauata*, f

çelega, f, = suhozid, 1363 (Monum. Rag. III, 263/67)

colchum, n, = zemljište ograđeno zidom ili plotom, 1363 (Monum. Rag. III, 310/34)

colonia, f, = zemljište ograđeno stupovima, 1312 (Stat. spal. 207/12), još i *columnia*, *colompnia*, (f), 1338 (Codex X, 432/32)

conductum, n, = kanal, cijev, odvod, 1431 (Stat. Polae 180/32), kao *condustus*, m, = vodovod, prokop, javlja se u XIII st. (Novak, Zadar. kart. 265/II), a sa značenjem zahodskog kanala, 1381 (Dinić, Acta I, 147/3)

contrada, f, = ulica, gradska četvrt, 1306 (Codex VIII, 125/34), kao *contrata*, f, 1272 (Stat. Rag. 179/33), te *contracta*, f, 1343 (Ljubić, Listine II, 196/24)

gai = ograda, plot, nedeklinirajuća imenica, koja se u srednjovjekovnom latinskom javlja kao *gadis*, a u starom francuskom kao *haie*, spominje se 1256 (Stat. Curz. 91/17)

gettus, m, = nasip, gat, od tal. *gettare*, 1347 (Monum. Rag. I, 268/44)

lapidosum, n, = popločano zemljište, plokita, 1397 (Farlati III, 344 a/5)

lavellus, m, = potkućnica, komadić zemlje, 1245, (Codex IV, 267/15)

mecera, f, = suhozid, 1272 (Stat. Rag. 116/9), javlja se još u mnogim oblicima kao *maceries*, *macerrea*, *masseria*, *maseria*, *mascera*, *masera*, *maxeria* (Lexicon IV, 679, 709)

moy = gat, lukobran, nedeklinirajuća imenica, 1348 (Ljubić, Listine III, 53/3)
mulus, m, = gat, lukobran, od tal. molo, 1257 (Codex V, 67/16), kao *mullus*, m, 1256 (Stat. Curz. 13/8)
placatus, m, = popločen kamenim pločama, 1271 (Codex V, 582/34), u obliku
plancatus, m, 1312 (Stat. Spal. 195/8)
ruga, f, = ulica, trg, 1259 (Codex IV, 377/29)
salagiata, f, = popločana ulica, od ve. salizada, 1356 (Monum. Rag. II, 164/20), također i u brojnim varijacijama kao *saličata*, *saličata*, *salicata*, *salogiata*, *salliata*, *salexata* (f), *salizatum*, n, u ispravama XIV st. (Lexicon VI, 1029), te *salicatura*, f = popločenje) 1289 (VZA 3/1901, 43/41)
sbaraleum, n, = ograda (od tal. sbarra) 1411 (Ljubić, Listine VI, 180/13)
strata, f, = javni put, cesta, od tal. strada, 1256 (Codex VII, 167/20)
sticatum, n, = nasip, od tal. steccato, 1350 (Obsidio Iadr. 398a/8), a javlja se još i kao *sticata*, f, *sticatus*, m.

Grđevinskoj terminologiji pripadaju brojni glagoli i imenice koji se odnose na postupak građanja. U srednjovjekovnim ispravama nailazimo na mnoge pojmove kao što su:

actatio, m, = uređenje, popravak, a potječe iz srednjovjekovnog latinskog *actare* i *aptare* (popravak); nalazimo ga 1272 (Mon. Trag. I/1 360/19)
canterium, n, = gradilište, tal. cantiere, 1388 (Ljubić, Listine IV, 257/19)
casatio, m, = gradnja kuće, 1331 (Monum. Catar. 244/20)
circummurare = ograditi zidom, 1250 (Codex IV, 426/8)
conça, f, = obnova, popravak, (od ven. conza), 1379 (Monum. Rag. IV, 199/45; od toga slijede i termini kao što su *conçatura*, f, (tal. conciatura, ven. conzadura) 1291 (Chart. Piran. 272/3), te *conzare*, u XV st. (Stat. Les. 188/21)
constitucio, n, = izgradnja, 1272 (Stat. Rag. 189/11)
convallare = opkoliti nasipom, oko 1350 (Opsidio Iadr. 388 b/9)
fabrica, f, = gradnja, zdanje, 1350 (Monum. Rag. II, 93/29)
fundamentare = postaviti temelj (od tal. fundamento), 1358 (Stat. Pirani 193/29)
laborare = sagraditi, 1272 (Stat. Rag. 198/40)
murare = obzidati, sagraditi, 1285 (Codex VI, 526/31), 1369 (Codex XIV 216/3), te *muratio*, n, = zdanje, podizanje zidova, 1323 (Monum. Rag. I, 74/12)
salizare = popločati kamenom ili opekom (od ven. salizár) u ispravama XIV st. (Lexicon VI, 1030)
smarare = hrapavo klesati kamen, 1382 (Dinić Acta I, 27/333)
smartare = tesati, prema srednjovjekovnom latinskom *martus* = *malleus*, 1331 (Monum. Catar. 289/32)
struccio, n, = gradnja, podizanje, također i kao *structio* 1304. (Codex VIII, 74/17)
subvoltare = podizati svodom, 1313 (Monum. Rag. I, 31/24)
tabulare = izraditi drveni pod, 1380 (Dinić Acta I, 20/8)
voltare = nadsvoditi, 1269, Codex V, 500/3)

Mnoge isprave iz srednjeg vijeka donose i nazive građevinskih alata, materijala i konstrukcija. Odabrali smo kao karakteristične:

adra, f, = kamen, stijena, XIII st. (Hist. Sal. 5/17)

armatura, f, = drvena konstrukcija, 1326 (Monum. Catar. 70/21)

agudus, m, = čavao, od lat. *agutus*, a javlja se i kao *agutus*, m, 1382 (Dinić, Acta I, 106/13)

orgagnum, n, = stroj za dizanje tereta, vitlo, 1313 (Monum. Rag. I 89/18), te 1386 (Dinić Acta II 267/11)

artificium, n, = alat, orude, 1322 (Stat. Trag. 37/28)

assile = daščica za pokrivanje krova (tal. naziv), 1333 (Monum. Catar. 361/31)

badile, m, = lopata (tal. naziv), 1478 (Stat. Curz. 155/10)

baburtium, n, = mala greda, XIV st. (Jireček 89/11)

calcaria, f, = vapnenica, u mnogim ispravama XIII i XIV st. (Lexicon I, 149),

calcinaria, f, 1272 (Stat. Rag. 10/37), *calcinarium*, n, 1335 (Ref. Rag. 24/3)

sa značenjem jame za gašenje vapna

cantanella, f, = greda, balvan (tal. *cantinella*), 1326 (Monum. Catar. 70/20),

cantinella, f, 1393 (Tadić, Građa I, 43/20)

çapa, f, = motika, od tal. *zappa*, još i kao *zapa*, f, 1272 (Stat. Rag. 116/12), 1359 (Monum. Rag. II, 288/7)

chabrucium, n, = greda, gredica, XIV st. (Stat. Cath. 128/8)

cuppus = crijep, tegula, od tal. *coppo* i ven. *copo*, 1302 (Ljubić, Listine I, 223/25), još u oblicima *cupus*, m i *chuppus*, m, te *coppus*, m, i *copus*, m, 1342 (Codex XI, 18/30)

dekatorium = motika, 1285 (Mon. Trag. I/2 246/22)

lapis (m) *coctus* = pečena opeka, cigla, 1307 (223/25), te *lapis cottus*, 1327 (Ljubić, Listine I, 370/9)

lavra f, = opeka, 1307 (Stat. Pirani, 114/20)

lignamen, n, = drvena građa, drvenarija, od lat. *lignum*, tal. *legname*, 1272 (Stat. Rag. 113/5)

ligo (onis, m) = motika, 1376 (Monum. Zag. V, 72/18, te glagoli: *ligonicare*, *ligonizare* i *ligonare* = kopati, 1256 (Stat. Curz. 118/8)

manaria, f, = sjekira, još i kao *manara*, *maneria*, *magnaria* (f), 1256 (Stat. Curz. 92/8 i Codex IX, 57/4 1360; Monum. Rag. III, 38/18)

martellus, n, — čekić, malj, od tal. *martello*, 1291 (Chart. Pirani, 272 13)

mato (onis, m) = opeka, cigla, 1313 (Monum. Rag. V, 114/28, 1381; Ljubić, Listine, IV, 128/19)

maza, f, = toljaga, od tal. *mazza*, još i kao *mazia*, f, 1256 (Stat. Curz. 6/10. Codex VI, 1284, Codex VI 515/12), *macia*, 1272 (Stat. Rag. 125/38)

meçenus, m, = vrsta crijepa. tal. *mezzano*, 1366 (Ref. Rag. 102/24)

mastrancia, f, = majstorski alat. 1362 (Monum. Rag. III, 179/24)

motellus, m, = mala greda, gredica, 1274 (Mon. Trag. I/2 1740)

planco, m, = debela daska, 1346 (Monum. Rag. II, 232/32)

plastra, f, = ploča, tal. *piastra*, 1402, (Archivio f, 117 10/19)

sollia, f, = balvan, greda, od starog franc. *solive*, 1292 (Mon. Trag, I/2, 273/31)

sponzeus, m, (*calx sponzea*) = živo vapno, javlja se u XIV st. (Stat. Cath. 242/21)

tola, f, = daska, letva, 1437 (Ljubić, Listine IV, 95/5)

- travatura* = gredna konstrukcija, od tal. *travatura*, 1335 (Ref. Rag. 86/16)
- travatus*, m, *travatolus*, m = mala greda, od tal. *trave*, 1456 (Ljubić, Listine, X, 81/24)
- trabassela*, f, *trabascellus*, m, *travesellus*, m, = gredica, mali balvan od tal. *travicello*, spominje se 1355 (Ljubić, Listine III, 298/13); 1359 (Monum. Rag. III, 4/9)
- tracis*, f i m, = greda, balvan, tal. *trave*, 1355 (Ljubić, Listine, III, 298/13)
- zavro*, m = greda, balvan, 1334—5 (Ljubić, Listine V, 246/42, te u obliku *zavronus*, m, iste godine (Ljubić, Listine V, 260/39)
- Konačno, srednjovjekovne isprave daju nam mnoštvo podataka i o terminima koji se odnose na građevinske *zanate* i *zanatlije*:
- ars lignaminis* = drvodjelstvo, 1292 (Mon. Trag. I/2)
- calcifex*, m, = vapnar, 1207 (schumi, I/2, 10/13)
- caparifator*, m, = graditelj koliba, 1357 (Monum. Rag. II, 172/11 210/32)
- carpentarius*, m, *carpentarius* = drvodjelac, 1279 (Mon. Trag. I/2, 210/22)
- cementarius*, m, *cimentarius* = kamenar, zidar, 1140 (Monum. Carinthiae, I, 122/16)
- constructor*, m, = graditelj, 1248 (Codex IV, 246/24)
- cumacinus*, m, = zidar, graditelj (Codex II, 231/6)
- cupparius*, *cuparius* (m) = kupar, majstor, koji izrađuje crepove od tal. *copo* = tegula, 1380 (Dinić, Acta, I, 29/21); 1381 (Dinić, Acta I, 161/22); *chupparius*, 1358 (Monum. Rag. II, 219/31)
- deformicator*, m, = graditelj, 1440 (De Diversis, 21/18)
- laterator*, m, = opekar, ciglar, 1355 (Monum. Zagr. IV, 33/26); također i kao *latifugulus*, m, 1404 (Wiesner, Urbane, 326/25)
- magister*, m, = majstor, meštar, 1228 (Codex III, 292/27); uz poblizu oznaku *magister lapidum* = zidar klesar, 1306 (Codex VIII, 119/37), a uz oznaku *magister lignaminis* = drvodjelac, tesar, 1270 (Chart. Pirani 182/5)
- manualis*, m, *manualus*, m = ručni radnik, 1384 (Stat. Spal. 282/11)
- marangonus*, m, *marango* (onis, m), *marangenus*, m, *marangonus*, m = tesar, drvodjelac, od tal. *marangone*, ven. *marangón*, 1272 (Stat. Rag. 193/45); 1314 i 1349 (Monum. Rag. I, 140/32, II 76/42); istog je porijekla i naziv *marangonia*, f, = drvodjelstvo i stolarija, 1272 (Mon. Trag. I, 80/18)
- murmurarus*, m, *murarius*, m, = zidar, 1272 (Mon. Trag. I/1, 393/24); te *murato*, 1183 (Codex II, 186/19)
- tegulator*, m, = ciglar, opekar, 1378 (Monum. Zagr. V, 152/24), također i kao *tegulaparius*, m, 1368 (Monum. Zagr. XI, 237/3)

Iz iznesenih primjera možemo zaključiti da je u razdoblju autonomnih dalmatinskih komuna znatno obogaćena naša graditeljska terminologija koja se javlja u latinskim tekstovima, ali pokazuje perzistenciju znatnog broja termina grčkog porijekla, najveći broj termina u vulgarnom latinskom, mnogo naziva koji su u latinske tekstove ušli preuzimanjem talijanskih riječi, sve veći broj termina slavenskog porijekla, a nalazimo čak i neke francuske termine. S dolaskom dalmatinskih gradova pod mletačku upravu taj će se odnos postepeno mijenjati u korist termina talijanske provincijencije, uz sve veće prisustvo riječi slavenskog korijena.

II. DRUGO RAZDOBLJE PRETEŽNOG UTJECAJA TALIJANSKOG JEZIKA OD POČETKA MLETAČKE DO KONCA AUSTRIJSKE UPRAVE U DALMACIJI

1. Mletačka okupacija od početka XV do kraja XVIII st.

Početak XV st. donosi bitne promjene u političkom životu Dalmacije. Nakon višestoljetnih pokušaja (i povremenih uspjeha) u nastojanju da se donognu Dalmacije, Mlečanima je to konačno uspjelo u razdoblju od XV do XVIII st. Godine 1409. kralj Ladislav Napuljski prodao je Veneciji za 100.000 zlatnika posjede u Dalmaciji, i to Zadar, Novigrad, Vranu i Pag. Ostali dio Dalmacije bio je tada pod vlašću ugarsko-hrvatskog kralja Sigismunda (Žigimunda), pa su tek za rata s tim kraljem 1411—1413. pripadali Mlečanima Šibenik, Skradin i Ostrovica, te konačno 1420. Split, Trogir, Kotor i otoci Brač, Hvar i Korčula. Ostao je pošteđen samo Dubrovnik i njegovo područje, koje će kao samostalna republika upravo u tom razdoblju postići najveći ekonomski, kuturni i općedruštveni procvat.

Venecija je ispočetka ostavljala dalmatinskim gradovima njihovu lokalnu samoupravu, koju je postepeno sve više ograničavala i ukidala, kako se razvijala njena vlast u Dalmaciji. Kneza, kojeg je ranije biralo gradsko vijeće, od sada je imenovala Venecija i on je morao biti mletački plemić. U svakom gradu Mlečani su držali svoju vojnu posadu s kaštelanom na čelu. Kao posljedica toga za graditeljsko nasljeđe Dalmacije je pojava gradskih utvrda, tzv. kaštela u većim dalmatinskim gradovima, među kojima su najznačajniji oni u Trogiru (Kamerlengo), Splitu i Zadru. Osvajanjem obale Mlečani su željeli učvrstiti i neke strateške punktove na putu prema unutrašnjosti, pa su se upravili na osvajanje Klisa, koji je ipak još neko vrijeme ostao u hrvatskoj vlasti. Godine 1444. uključili su u svoj posjed i Poljica, kojima su priznali izvjesnu lokalnu autonomiju, a s Poljicima su dobili u posjed i strateški važan grad Omiš.

Početak nove vlasti vezan je uz jači prodor mletačkog utjecaja u umjetnosti i kulturi. U razvoju gotike dolazi tada do prodora zadnjeg vala koji se naziva cvjetnom gotikom (>gotico fiorito<), što je ostavila značajne tragove naročito u graditeljstvu.

Osnovno obilježje povijesti Dalmacije u XVI st. daje na vojno-političkom planu početak žestokih mletačko-turskih sukoba, koji će kulminirati u idućem stoljeću. Turske su čete već 1500. prodrle sve do dalmatinskih gradova, ugrožavajući njihov politički i kulturni razvitak. Koncem stoljeća, u doba rata zbog Cipra, Turci su iz svojih uporišta u Klisu i Solinu zaprijetili samom Splitu i drugim gradovima, ali u intervalima mira s njima trgovali, otvarajući time mogućnost razvitka dalmatinskih luka. U tom istom stoljeću u graditeljstvu i umjetnosti Dalmacije afirmira se renesansa.

Na politički, društveni, ekonomski i kulturni život Dalmacije u XVII st. najveći utjecaj imali su učestali mletačko-turski ratovi. S iznimkom slobodnog Dubrovnika, koji baš tada razvija svoj puni razvitak u svim područjima, dalmatinski su gradovi pritješteni u razdoblju »seičenta« kulminacijom turske vojne ekspanzije, naročito za vrijeme kandijskog rata (1645—1669). Na fizio-

nomiju dalmatinskih gradova to se u prvom redu odrazilo gradnjom novog sistema gradskih fortifikacija, građenih po tzv. Vaubanovom sistemu terrapienata, tj. vanjskog kamenog zida ispunjena zemljom. Najznačajniji ostaci takvih bastiona poligonalnog oblika ostali su u Splitu, a u cjelini ih vidimo dokumentirane na crtežima, koje je 1666. izradio mletački vojni inženjer Giuseppe Santini.

Ekonomska depresija, usko povezana s dugotrajnim ratovima, iscrpila je privredne rezerve, pa se to moralo odraziti i u umjetnosti. Opet s izuzetkom Dubrovnika, u kojemu tada nastaju značajna barokna ostvarenja u gradu koji se usprkos teškom razaranju u potresu 1667. veoma brzo obnavlja, barok u ostalim dijelovima Dalmacije znatno je skromniji nego ranija razdoblja.³³

Pa ipak kroz čitavo XVII i XVIII st. sve do pada Mletačke Republike nastavlja se kulturni život dalmatinskih gradova u raznim područjima prosvjete i kulture, znanosti i umjetnosti.

Jezik u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave karakterizira u ranijem razdoblju još uvijek jaka upotreba latinskog, sve veća prisutnost talijanskog i naročito upotreba narodnog jezika, koji sada nalazimo i u štampanim knjigama na latinici ili glagoljici. Latinski u dokumentima, naročito onima iz kraja srednjeg i početka novog vijeka, još uvijek ima karakteristiku tzv. vulgarnog latineta. U talijanskom jeziku sada je značajnija prisutnost mletačkog narječja, koje se veoma skromno javlja već oko godine 1000. s prvim mletačkim zaletima na dalmatinsku obalu, ali je tek s osvajanjem Dalmacije to narječje došlo do punog izražaja. Mletačka uprava podizala je u Dalmaciji talijanske škole, a mnogi Dalmatinci, školovani u Italiji unosili su i toskanski govor. Tako za razliku od mletačkog dijalekta, koji u dijelu građanskih obitelji postaje porodični govor, polako se unosi i toskanski kao jezik škola i civilizacije.

U graditeljskoj terminologiji ipak prevladava mletački utjecaj koji se u ranijoj fazi (XV—XVI st.) javlja i putem latinskih tekstova.

U *latinskim tekstovima* mnogi termini iz prethodnog razdoblja autonomnih komuna kontinuiraju i u razdoblju mletačke uprave. Stoga ćemo se ovdje ograničiti samo na neke termine, koje prije nismo spominjali, a koji etimološki pripadaju izvornim latinskim riječima, ponekim grčkim derivatima, ili pak terminima koji se u latinskom javljaju pod utjecajem talijanskog jezika odnosno pojedinih njegovih dijalekata. Tako se u XV i XVI st. susrećemo s terminima:

aloziamentum, n = stan, smještaj, od talijanskog allogiamento, a javlja se

1420 (Ljubić, Listine VIII, 19/15)

architector, m = graditelj, g. 1440 (De Diversis 47/30)

capitellum, n = kapitel, glavica stupa, g. 1521 (Tadić, Građa II, 110/38)

cavalletus, m = postolje, prije u upotrebi u artiljeriji (lafet), kasnije primijenjen i u graditeljstvu, g. 1446 (Dipl. Rag. 779/29)

chexa, f = kuća, etimološki se izvodi od ecclesia, što je grčkog porijekla, a javlja se u jednom tekstu iz 1440 (De Diversis 70/25).

chuna, f = podzemna kapelica, g. 1424. (Ljubić, Listine VIII, 266/44)

credencia, f = ormar za posuđe, od talijanskog credenza, a javlja se 1505 (Kukuljević, Arkiv III, 105/26)

cortina, f = zidom okruženo manje dvorište, 1435. u Istri (Cod. istriano), a u obliku *curtina*, f javlja se i za oznaku gradilišta (Stat. Polae 304/5)

eremitorium, n = samostan pustinjaka, g. 1442 (Farlati V, 114 b/26)
guardiola, f = tvrđavica, stražarnica, 1512 (Stat. Vegliae, 215/9)
laborator, m = radnik, obrtnik, 1453 (Monum. Zagr. 213/35)
pirgos, m = toranj, od grčkog *pirgos*, 1435 (Radonić, Acta I/1)
restallus, m = rešetka od kolaca pred gradskim vratima, od tal. *rastrello*, 1460 (Ljubić Listine 159/18). U obliku *restellus*, m javlja se 1465. sa značenjem: vrata za spuštanje s rešetkom
spaliera, f = zastor za ukras zidova, od tal. *spalliera*, god. 1521. (Tadić, Grada II, 105/22)
stanco, m = dućan, od tal. *stanzone*, 1433 (Stat. Pagi, 94/4)
studium, n = prostorija u kući, namijenjena učenju, 1428 (Tadić, Grada I, 73/41).

Graditeljski termini na latinskom javljat će se i kasnije, ali sve rjeđe s obzirom na sve veći broj dokumenata koji se tada pišu na talijanskom, isto kao i na sve veću prisutnost hrvatskog jezika.

U talijanskim tekstovima za vrijeme mletačkog razdoblja graditeljski se termini javljaju najviše u pravnim aktima, uglavnom inventarima, koji su vezani uz oporuke. Uz pokretne predmete zanimljivi su nam ti izvori jer spominju i neke termine, uglavnom u interijeru kuće, koji se tiču graditeljskog nasljeđa. Mnoge je izvore obradila D. Božić-Bužančić u svojim priložima istraživanju interijera splitske kuće,³⁴ odnosno u radu o životu Splita do pada Mletačke Republike.³⁵ Iz tih dokumenata proizlazi npr. da se termin: *casino*, m upotrebljava za ladanjsku kuću u gradu.

U prostornom rasporedu kuće doznajemo da se kat naziva *solaro*, *solei* ili *soller*.

Soba se naziva *stanza*, ali mnogo češće *camera*, *camara*, također u augmentativnijoj formi: *camaron*, odnosno u deminutivu *camerin*. Sobe se često označavaju prema položaju u zgradi u odnosu na visinu: npr. *camera da sopra*, ili *camera superior* = gornja soba. U odnosu na strane svijeta te se sobe nazivaju:

camerin della parte di Tramontana = zapadna soba

camera della parte di Bora = sjeverna soba

camera della parte di Levante = istočna soba.

Isto se tako sobe razlikuju po položaju u odnosu na susjedne gradske prostore. Tako npr. susreće se termin *camera davanti* = prednja soba (vjerojatno fasadna); *camera di strada* označava također fasadnu sobu koja gleda na ulicu; *camera verso horto* označava stražnju sobu prema vrtu.

U odnosu na funkcije pojedinih soba susreću se termini:

camerin piccolo siue studiolo = mala radna soba;

camera di salvarobba = garderoba.

U inventarima kuća susreću se nazivi i za ostale prostore. Tako se veoma često susreće termin *portego*, koji označava predsoblje reprezentativne funkcije, a susreće se još u oblicima *portico*, ili *portico d'abasso*, kada označava prizemno predsoblje, odnosno u deminutivu *portighetto*. Takve reprezentativne dvorane nazivaju se ponegdje i *sala*.

U dubrovačkom kraju to je obično *saloća*, u Boki *saloć*, a taj termin u Lastovu označava samo popločano predsoblje.³⁶

U spomenutim dokumentima susrećemo i druge prostore u kući kao:

botega = dućan,
canaua = konoba,
cusina = kuhinja, često i u obliku *cussina*,
sotto scala = prostor ispod stubišta, koji se upotrebljava kao sprema
terazzo = **terasa**.

Znatno su brojniji nazivi za pokretni kućni inventar, od kojeg spominjem samo najvažnije:

armer = ormar, koji se do danas zadržao u augmentativu *armerun*
carega = sjedalica, također u augmentativu *cargon* u deminutivu *careghin*,
cassa = škrinja, veoma česti dio namještaja starih dalmatinskih kuća, javlja se i kao *cophano* kad ima specifičan oblik, nalik na sarkofag
cochietta = krevet, do danas zadržan u terminu *kočeta*
credenza = ormar za držanje posuda
letiere, veoma čest termin za krevet, koji se javlja u dvije varijante: *alla veneziana* i *alla nostrana*³⁷
petteniera = namještaj u spavaćoj sobi koji služi za toaletu;
tambur = stolac, također i u deminutivu *tamburin*, koji se do danas zadržao;
scrigno = škrinja;
sgabello = stolac.

Mnogi od spomenutih termina ostali su u upotrebi do naših dana, naročito u splitskom govoru.

Mletačko razdoblje značajno je za predmet o kojemu raspravljamo i zbog toga što utjecaj romanizama u graditeljskoj terminologiji možemo pratiti i u samim hrvatskim tekstovima od Marka Marulića pa do nekih epigrafskih spomenika iz 18. stoljeća. Tako npr. u hrvatskoj poeziji Marka Marulića (Judita, Susana i dvanaest kraćih pjesama) nalazimo stotinjak riječi romanskog porijekla među kojima je manji broj latinskog porijekla kao što su: *tempal* (hram), *gusterna* (cisterna), *močira* (kamena međa), *salbun* (pijesak) i druge. Većina ih je, ipak, talijanskog porijekla, među kojima su neki već spominjani termini kao *cela* (ćelija), *fontana* (česma), *funestra* i *ponistra* (prozor), *kaštil* (kula), *katrida* (stolica), *komora* (soba), *loža* (trijem), *porat* (luka), *skale* (stepenice), *turan* (toranj). U Marulićevim pjesmama nalazimo i poneke termine koje ranije nismo susretali kao što su *friz* (urez), *pentur* (slikar). Zanimljivo je da se Marulićev naziv *tempal* za oznaku hrama susreće još u 18. stoljeću u hrvatskom tekstu natpisa na nadvratniku crkve sv. Mande koji glasi:

»Što templa ovega Turci opalisce 1657
to kora magna popi ogradisce 1678«

2. Razdoblje francuske uprave (1806—1813)

Četiristoljetno razdoblje mletačke uprave u Dalmaciji zamijenila je najprije prva kratkotrajna austrijska okupacija (1797—1805) koja je nakon uspješnih Napoleonovih ratnih pohoda morala ustupiti mjesto francuskoj vlasti. Mirom u Požunu 1805. Austrija je izgubila sve ono što je bila dobila campoformijskim mirom 1797. Poslije predaje Dalmacije Napoleon je vojničku upravu nad tom pokrajinom povjerio maršalu Marmontu, a civilnu Mlečaninu Vicku Dandolu, a to je bio jedan od razloga nastavka prodora talijanskog utjecaja i u tom razdoblju.

Kad je Napoleon preuzeo od Rusa Boku kotorsku, ukinuo je i Dubrovačku Republiku i stvorio od nje novu pokrajinu s posebnim providurom, pa je time prekinuo i višestoljetni kulturni kontinuitet jedne od naših najznačajnijih urbanih sredina.

Unatoč izrazito progresivnom djelovanju na mnogim područjima Francuzi nisu bili rado prihvaćeni, pa je poslije prvih godina vladanja došlo do pokušaja oslobođanja, ali je novim vojnim pobjedama Napoleon ne samo obranio osvojene krajeve nego mirom u Schönbrunnu 1809. znatno učvrstio svoje položaje. Poslije tih pobjeda Napoleon stvara »Ilirske provincije« kojima sa sjedištem u Ljubljani upravlja maršal Marmont i kojima je podređena i Dalmacija. I u tim administrativno-političkim uvjetima nastavljaju se opsežni radovi izgradnje i uređenja, naročito izgradnje cesta, dok je nazadovala jedino crkva, koja je tada izgubila mnoge posjede i zgrade. U tom razdoblju porušeni su i mnogi stari bedemi, koji nisu bili potrebni u novim uvjetima ratovanja, izgrađeni su parkovi, uređena groblja.

U općoj defenzivi Napoleonove vojske Austrija je osvojila Dalmaciju 1815. godine.

Refleksi francuske vladavine na jezičnu situaciju u Dalmaciji nisu bili značajni zbog dva razloga: prvo, to je razdoblje bilo i suviše kratko da bi znatnije utjecalo na jezik, i drugo, putem političke uprave i dalje se favorizirao talijanski jezični utjecaj. Stoga i u graditeljskoj terminologiji tog razdoblja opažamo kontinuitet upotrebe talijanskih termina, uglavnom iz venecijanskog dijalekta.

3. Austrijska uprava u XIX st.

Kratkotrajnu francusku upravu u Dalmaciji zamijenila je od 1815. jednostoljetna uprava Austrougarske Monarhije, koja će u Dalmaciji trajati sve do završetka prvog svjetskog rata 1918. g. To razdoblje koje karakteriziraju dugi periodi mira, naročito u drugoj polovici XIX st. i početkom XX st., praćeno je sve izrazitijim borbama za nacionalnu pripadnost, a također i prvi začeci borbe za socijalna prava naroda. Austrijsku vladavinu prate, s obzirom na upravno-političku organizaciju i na osnovna društvena zbivanja, tri karakteristična razdoblja, koja su imala i stanovitog odraza na utjecaj talijanskog jezika.

Prvo razdoblje do 1860. g. vezano je uz administrativnu i vojnu upravu pokrajine Lombardo-Veneto, kojoj je podređena Dalmacija. Činovnički aparat u to vrijeme uglavnom je stranog porijekla i uz starije zadržanu administraciju francuskog razdoblja, koja se uglavnom oslanjala na mletački upravni aparat, čini osnovu utjecaja talijanskog jezika u mnogim područjima, uključujući i graditeljstvo. U to doba Dalmacija je sve više povezana s Trstom, koji postaje značajan lučki grad i glavna luka austrijske monarhije, s kojom su pomorsko-trgovačkim putovima povezane i mnoge dalmatinske luke. Odatle i elementi tršćanskog govora u pojedinim dijalektima Dalmacije.

U samoj Dalmaciji to razdoblje donosi značajniji razvoj većim gradovima i postepenu stagnaciju manjih naselja, koje su u prijašnjem mletačkom razdoblju pokazivale znatan uspon. Tome je svakako i razlog primjena nove pomorske tehnologije, pojava parobroda i smanjenje uloge jedrenjaka s kojima je bio vezan i prosperitet manjih dalmatinskih luka. Tako, dakle, dolazi do

jačeg demografskog, ekonomskog pa i graditeljskog razvitka važnijih gradova: Zadra, koji je tada upravno-političko središte pokrajine, Splita, Sibenika, Makarske i drugih većih mjesta, uz istovremenu stagnaciju i pad nekih prvenstveno otočkih gradova i naselja na Hvaru, Braču, Visu i drugim dalmatinskim otocima.

Javljaju se i prvi katastarski planovi u Dalmaciji, i to ne samo većih gradova nego i čitavog niza manjih mjesta, te se oni danas čuvaju u izvanredno bogatoj kolekciji Arhiva mapa u Splitu. Dragocjeni su nam ne samo kao dokumenti stanja povijesnih jezgri i njihova razvoja posljednjih godina nego i s aspekta kojim se ovdje bavimo jer nam pružaju uvid i u službene nazive tog vremena, koji se odnose na urbanističku terminologiju, koja je sada na talijanskom jeziku. Tako se npr. za sva predgrada upotrebljava termin *borgo*, dok je u narodnom govoru sve više u upotrebi termin *varoš*, koji je mađarskog porijekla, ali ne u izvornom smislu grada, nego podgradskog ili prigradskog naselja. Najvažnije pučko predgrađe Splita, smješteno na obroncima Marjana sa zapadne strane povijesne jezgre zove se Veli varoš, odnosno Borgo Grande u svim službenim dokumentima austrijskog vremena uključuju i u katastarski plan iz 1831. godine.

Zanimljivo je, međutim, da je i talijanski termin *borgo* ponegdje transformiran prema zakonitostima lokalnih dijalekata. U Hvaru, npr., dvije su glavne aglomeracije povijesnog grada nazvane dvama terminima hrvatskog i romanskog porijekla. Stari dio grada unutar povijesnih bedema nazvan je *groda*,³⁸ dakle slavenskog je porijekla. Trgovačko-obrtničko predgrađe na suprotnom brežuljku zove se *Burak*. Time se respektira naziv *borgo* za sva predgrada, ali u adaptaciji lokalnog dijalekta.

Prodor talijanskog jezika rezultat je opće politike austrijskih vlasti u tom razdoblju. Austrijska uprava, naime, nastavila je istu prosvjetnu politiku francuskih vlasti, koja se osnivala na talijanskom kao osnovnom nastavnom jeziku. U svim srednjim školama, a to su tri gimnazije u Splitu, Dubrovniku i Zadru, jedna obična srednja škola u Zadru i četiri slične u Splitu, Makarskoj, Dubrovniku i Kotoru, nastava se izvodila na talijanskom jeziku. Od 157 osnovnih škola, koliko ih je bilo u Dalmaciji 1848. godine, samo u 12 nastava je bila na narodnom, a u svim ostalim na talijanskom ili mješovitom jeziku.

Godine 1820. uvodi se kao neobligatni u dalmatinske gimnazije i njemački jezik, ali se o hrvatskom tada nije ni razmišljalo.

Poznavanje talijanskog jezika uvelo je Dalmatince u mogućnost šireg priimanja svjetske kulture i znanosti, ali je s druge strane bio potisnut normalni proces razvitka narodnog hrvatskog ili srpskog jezika.

Druga austrijsko razdoblje od 1860. g. do 1882. g. donosi znatno veću autonomiju Dalmaciji i lokalnoj upravi u pojedinim njenim gradovima. To je bio rezultat sloma centralističke politike Beča i vojnih poraza (npr. kod Solferina), koji su tražili barem pokušaj zadovoljavanja osnovnih narodnih težnji. U Dalmaciji se u tom razdoblju javljaju težnje za sjedinjenjem s Hrvatskom, ali su bile snažne i autonomaške težnje. U toj borbi proći će još pedesetak godina austrijske uprave. U Splitu su autonomaši imali svog najistaknutijeg predstavnika u načelniku grada dr Anti Bajmontiju, koji je svoju popularnost stekao prvenstveno značajnim komunalnim radovima, koji su mnogo utjecali na brzi razvitak Splita tog vremena. Zato je Bajmonti

imao svojih pristaša dijelom u građanskoj klasi i intelektualcima protalijanske orijentacije, među nekim težacima koji su cijenili njegov program. Split u to doba bilježi vrlo dinamičan razvoj, naročito njegova luka, s kojom je vrlo usko vezana trgovinska djelatnost. To je vrijeme i početka industrije u Splitu i Dalmaciji općenito.

Na prosvjetno-kulturnom planu autonomaška uprava favorizirala je talijansku kulturu, pa će se takvo djelovanje odraziti i na jezik, uključujući i onaj koji je vezan uz terminologiju graditeljstva. To se u prvom redu odnosi na školstvo, gdje se nastavlja nastava na talijanskom jeziku. Iako je 1853. g. izišla ministarska naredba po kojoj »u svim početnim učilištima, nalazećim se u mjestima, u kojima je pretežnijoj većini naroda materinjski jezik ilirski, ima se uvesti kao naukovni ilirski jezik« u Splitu se ignorirao takav zahtjev, pa je nastava ostala na talijanskom.³⁹ Zbog toga slijedi druga naredba dalmatinskog namjesnika po kojoj u osnovnim školama učenici I razreda moraju naučiti talijanski i »ilirski«, a učitelji upotrebljavati jedan ili drugi kao nastavni već prema sklonosti učenika. U II, III i IV razredu »ilirski se jezik mora predavati kao i talijanski i kao predmet i sa jezikoslovnim teorijama. Odsada unaprijed oni koji hoće da budu učitelji, treba da pokažu znanje ilirskog jezika u tolikoj mjeri da se s njim mogu služiti kao nastavnim«. Splitska je općina ovo naređenje prosljedila samo dvjema školama na svom području.

Ovome treba dodati i druge kulturne ustanove u kojima se provodio talijanski jezični utjecaj. Tako je 1860. osnovan u Splitu »Gabinetto di lettura«, 1862. Radničko društvo »Società operaia«. Veliku ulogu ima i talijanska štampa na političku orijentaciju Dalmacije tog vremena premda čitav niz glasila, koja izlaze na talijanskom jeziku potiče narodnjačku orijentaciju. Tako u Zadru izlazi »Nazionale«, koji uređuje Splićanin Natko Nodilo, a Narodna stranka potiče i zadarski list »La Voce Dalmatica«. U Splitu je Vid Morpurgo pokrenuo »Annuario Dalmatico«, a njegova knjižara izdavala je kalendar »L'erede di Diocleziano«.

Autonomaši su imali svoje talijanske listove kao što je »L'Avvenire«, koji je za vrijeme Bajamontija subvencionirala općinska uprava, a listu je pripadao i humoristički prilog »La disciplina«.

I znanstveni časopisi izlazili su na talijanskom jeziku. Najznačajniji među njima je »Buletтино di archeologia e storia dalmata« kao glasilo splitskog Arheološkog muzeja.

Treće razdoblje započinje 1882. pobjedom Narodne stranke na općinskim izborima a završava 1918. slomom Austro-Ugarske Monarhije u I svjetskom ratu i priključenjem Dalmacije novoosnovanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Karakteristika tog razdoblja je razvoj dalmatinskih gradova, među kojima se ističu Zadar, kao administrativno središte, te Split po svojoj sve većoj privrednoj i kulturnoj ulozi. Fizionomije tih gradova donekle se mijenjaju intenzivnom izgradnjom reprezentativnih zgrada npr. na zadarskoj obali ili onih u Splitu, naročito na prijelazu iz XIX u XX stoljeće.

Sve veća upotreba narodnog jezika u toj zadnjoj fazi austrijske vladavine postepeno umanjuje dominantnu ulogu talijanskog jezika u školama, javnom i kulturnom životu, sredstvima informiranja i drugim medijima. Ipak, i tada su još uvijek živa nastojanja za zadržavanjem što većeg značenja talijanskog

jezika i kulture. Tako je 1884. pokrenut list »La Difesa« u potpuno talijanskom duhu s programom da »brani talijansku narodnost i talijanski jezik«.40

Kako je u razdoblju austrijske uprave u cjelini uzevši, ipak dominantan narodni jezik ne samo u govoru nego je sve prisutniji i u stručnim, literarnim i drugim tekstovima, to od sada utjecaje romanizma nećemo morati više pratiti preko talijanskih tekstova, nego se možemo usredotočiti na *same romanizme* u okviru čakavskog govora.

U austrijskom razdoblju, naime, javljaju se već objavljeni tekstovi na splitskom dijalektu i dijalektima drugih čakavskih narječja. U tim radovima nailazimo i na graditeljske termine s romanizmima, koji su se i do danas zadržali.⁴¹

III. SLABLJENJE UTJECAJA TALIJANSKOG JEZIKA I POSTOJANOST ROMANIZAMA U GRADITELJSKOJ TERMINOLOGIJI

1. Razdoblje predratne Jugoslavije

Završetkom I svjetskog rata 1918. g. Dalmacija ulazi u sastav nove države Srba, Hrvata i Slovenaca (s izuzetkom samo nekih dijelova kao što su Zadar, Lastovo, koji su Rapalskim ugovorom 1920. prepušteni Italiji). Organizacijom države na oblasti (banovine) Dalmacija postaje jedna teritorijalna jedinica sa središtem u Splitu. Nastavlja se i pojačava već započeta pojava jačanja većih gradskih središta, u prvom redu Splita. Razvija se naročito privreda, koja se osniva na sve većoj ulozi tada najveće jugoslavenske luke, na trgovini na sve većem zamahu industrije (naročito cementne, koja je smještena u solinskom bazenu), a javlja se i prva jezgra brodogradilišta. Grad povećava svoje stanovništvo, a širi se i teritorijalno odmičući od svoje prve jezgre i pučkih predgrađa, koji sada zajedno čine stari dio grada.

I drugi dalmatinski gradovi u tom razdoblju doživljavaju svoj razvoj. To se prvenstveno odnosi na Dubrovnik, koji već tada započinje svoj veliki uspon turističkog središta, Šibenik koji razvija luku i prve početke industrije, Makarsku, koja također započinje s turističkom privredom, te manja središta.

U novoj državi iz osnove se mijenja odnos prema talijanskom jeziku. S izuzetkom teritorija koji su tada pripojeni Italiji i u kojima se forsira proces talijanizacije, u svim ostalim područjima gotovo uopće nestaje talijanskog jezičnog utjecaja. Jezik perzistira u tada već rijetkim aristokratskim obiteljima i kod pojedinih starijih članova građanskih obitelji, ali nema oslonca u mlađem naraštaju. To isto vrijedi i za još uvijek jaki seljački sloj, tj. za dalmatinske težake, koji podjednako predstavljaju seljački i gradski element. Oni su od uvijek bili nosioci hrvatskog i uopće slavenskog govora, ali iz grada prihvaćaju romanizme u raznim čakavskim govorima. Ti romanizmi u ovom razdoblju podjednako perzistiraju u graditeljskoj terminologiji, bez obzira na slabljenje utjecaja talijanskog književnog jezika. To dokazuje i sada sve brojnija čakavska literatura, koju nalazimo u tipičnih čakavskih pisaca kao što su Marko Uvodić,⁴² i u čakavskoj štampi, naročito onoj humorističkog karaktera kao što su splitski »Štandarac« i »Duje Balavac«. Tekstovi u toj štampi često spominju izrazite graditeljske termine, koji se ni u čemu ne razlikuju od da-

našnjih, pa ćemo ih obraditi u drugom dijelu ove radnje.

Razdoblje predratne Jugoslavije prekida II svjetski rat, koji Splitu i drugim mjestima Dalmacije najavljuje talijansko zračno bombardiranje 6. IV 1941. i uskoro slom Kraljevine Jugoslavije.

Usljediła je fašistička okupacija, kojom je forsirana talijanizacija u svim vidovima, a naročito u jeziku. Taliijanizacija uzima naročito maha u školama, koje vode talijanski direktori i brojni nastavnici. Ipak, takva politika ne pokazuje trajniji uspjeh iz dva osnovna razloga: prvo, stanovništvo ne prihvaća silom nametnuti jezik okupatora, i drugo, okupacija je ipak bila relativno kratka (od travnja 1941. do kapitulacije Italije u rujnu 1943.) pa forsirani talijanski jezik nije mogao uhvatiti dublje korijenje.

Poslije kapitulacije u svim dalmatinskim gradovima talijansku upravu zamijenila je još okrutnija ustaško-njemačka okupacija, koja je trajala do konačnog oslobođenja tog dijela naše zemlje u jesen 1944. kada je čitava Dalmacija (uključujući i novooslobođene krajeve Zadar, Lastovo) opet ujedinjena u novoj Jugoslaviji.

2. Razdoblje nove Jugoslavije

Dalmacija u novoj Jugoslaviji proživljava veoma dinamični razvitak. Neopredno nakon oslobođenja započinje period intenzivne obnove ratom porušene zemlje. Gradovi i naselja pretvaraju se u velika gradilišta. Podižu se porušene kuće, tvornice, prometnice, infrastruktura, da bi već pedesetih godina započeo planski razvitak prema osnovama prostornih planova.

Utjecaj talijanskog jezika u ovom razdoblju nije od većeg značenja jer se u dalmatinskim školama kao strani jezici pretežno uče tzv. svjetski jezici, u prvom redu engleski. Ipak, u srednjim školama i narodnim sveučilištima uči se i talijanski, za koji su sada zainteresirani mladi ljudi i stručnjaci, koji su u klimi uzornih dobrosusjedskih odnosa, kakve razvijaju Jugoslavija i Italija, osjećaju potrebu poznavanja tog jezika radi njegove uloge u društveno-ekonomskim i humanističkim područjima, u kulturnom i umjetničkom životu, u sportu i turizmu.

Romanizmi prvenstveno talijanskog porijekla i dalje postojano žive u čakavskom govoru Splita i Dalmacije i podjednako se — kao i prije — nalaze i u graditeljskoj terminologiji. Oni čine sadržaj drugog dijela ove radnje. Pratimo ih u svakodnevnoj upotrebi na gradilištima, ali i u suvremenoj čakavskoj literaturi, među kojom treba posebno istaknuti knjigu Ivana Kovačića »Smij i suze starega Splita«.⁶³

U rječniku, koji je za tu knjigu izradio R. Vidović, od ukupno 1580 riječi (uključujući i one iz graditeljske terminologije) 925 odnosno 60% ih je talijanskog porijekla i to 555 (35%) književnotalijanskih, a 370 (25%) mletačkih. Ostalih 40% su najvećim dijelom hrvatske ili općeslavenske riječi, mali broj ih je primljenih ili udomaćenih turskih ili arapsko-turskih, a svega 30 (manje od 2%) njemačkog su porijekla. Podaci su dosta indikativni za potvrdu o perzistenciji romanizama u splitskom govoru općenito, pa prema tome i u graditeljskoj terminologiji.

Brojni humoristički radovi splitskog publiciste M. Smoje, koji su zanimljivi za praćenje sadašnjeg stanja čakavskog govora (s obzirom na njegov razvitak), također sadrže mnoge termine iz urbanističko-arhitektonske i građevne termi-

nologije pretežno talijanskog porijekla.⁴⁴ Konačno, to nam dokazuje i novija čakavska poezija, koja je svojom tematikom često vezana uz tipične dalmatinske prostore i ugođaje, uz kaletu (uličicu), dalmatinski dvor, stare kuće i njihov život.

ROMANIZMI U DANAŠNJOJ GRADITELJSKOJ TERMINOLOGIJI SPLITSKOG ČAKAVSKOG GOVORA

Obradi romanizama u današnjoj terminologiji splitskog čakavskog govora mogući su različiti pristupi: etimološki, alfabetski ili neki drugi. Smatrala sam da je u ovom slučaju najkorisnije pristupiti onim redoslijedom koji zahtijeva samo graditeljstvo u svojoj kompleksnoj sintezi urbanizma, arhitekture i građevinarstva, budući da je u pojedinim povijesnim razdobljima tim redoslijedom iznesena latinska i talijanska graditeljska terminologija u povijesnim izvorima koje smo obrađivali.

1. ROMANIZMI U PROSTORNOJ I URBANISTIČKOJ TERMINOLOGIJI

U terminologiji koja se upotrebljava za šire prostorne pojmove i prema tome zalazi u područje geografije (koja kao znanstveno i stručno područje također čini dio prostornog i urbanističkog planiranja) gotovo i nema romanizma u splitskom i uopće čakavskim dijalektima u Dalmaciji. Svi osnovni pojmovi, koji se odnose na naselja (grad-selo), hidrografiju (more-rijeka-jezera), reljef (brdo-dolina-uvala-zaljev), vegetaciju (šuma, pašnjak, livada) itd. izrazito su slavenskog porijekla, koji nikada nisu bili potisnuti romanizmima.

Prvu pojavu romanizama u graditeljstvu susrećemo danas tek s ulaskom u grad i to u nazivu njegovih dijelova, njegovih funkcija i gradske infrastrukture.

1. *Dijelovi grada*

U osnovnoj podijeli gradskog teritorija u Dalmaciji romanizmu nisu ostavili jačih tragova. Izvorni dio uvijek se nazivao gradom, a podgrađa ili predgrađa dobili su naziv varoš. Jedino u hvarskom dijalektu, kako je već rečeno, trgovačko-obrtničko predgrađe nasuprot stare jezgre zove se *Burak* (umjesto *Burag*, od talijanskog *Borgo*).

U nazivima uže gradske podjele romanizmi su izravno ili posredno prisutni u lokalnoj terminologiji.

U dalmatinskim obalnim gradovima i naseljima luka je jedan od osnovnih i najvažnijih dijelova. Pogotovo u manjim pomorsko-ribarskim naseljima luka je i središte cjelokupnog života. U svim dalmatinskim dijalektima luka se naziva *porat* kao izraziti panromanski termin, od latinskog *portus*, *us* i talijanskog *porto*.

Dok je *porat* naziv za ukupno područje luke, uključujući kopnenu i morsku dio, dotle je samo za obalu luke, koja je u gradovima, ali posebno u manjim naseljima pozornica najvažnijih društvenih zbivanja, najuobičajeniji termin *riva*. Potječe od latinske riječi *ripa*, koja se nalazi i u splitskim srednjovjekovnim dokumentima (npr. za oznaku crkve sv. Mihovila na obali: *ecclesia*

sancti Michaeli in ripa maris).⁴⁵ Isti oblik preuzet je u toskanskom talijanskom govoru već u XI st., a kasnije u svim sredinama (uključujući i Veneciju) transformiran u *riva*.

Mala sasvim zatvorena lučica, karakteristična za manja dalmatinska primorska naselja, naziva se *mandrač*. Potječe od talijanskog *mandracchio* (u ranijoj formi *mandraggio*), koji je u različitim talijanskim dijalektima poprimio različite oblike. Našoj formi najbliži je tršćanski termin *mandracio*, iz kojeg je i preuzet u Dalmaciji.

Najkarakterističniji dio luke je *mul*, a označava gat. Talijanski oblik *molo* vezuje se na latinski *moles*, odnosno na *bizantinski moles*.

Glavni lukobran u Dalmaciji se naziva *diga* ili *diga*, što je talijanski naziv za branu.

Središte grada i naselja (trg) naziva se u dalmatinskim dijalektima *pjaca* (u deminutivu *pjaceta*). Termin je izravno preuzet od talijanskog *piazza* (dem. *piazzetta*), koji se vezuje na latinski *platea*, porijeklom od još starijih grčkih formi *platys* i *plateia* postepenom transformacijom od srednjovjekovnih oblika *plazale*, *plazuola*.

Za otvoreni popločani prostor u dalmatinskim gradovima i naseljima u upotrebi je i naziv *plokita*, kao izravno derivat latinske riječi *planctum*, koju smo već spominjali u srednjovjekovnim izvorima.

Za gradske ulice u Dalmaciji uobičajen je i naziv *kala* (u deminutivu *kaleta*), izravno mletačkog porijekla u obliku *calle*, koji se u Veneciji javlja već u XI st. od kasnolatinske forme *calla*, i zatim postaje karakterističan u Istri i Dalmaciji.

Ulica u primorskim mjestima naziva se i *kontrada*, što je talijanski srednjovjekovni termin (*contrada*) za pojam sklopa ulica ili gradske četvrti. U vulgarnom latinskom javlja se u obliku *contrata*. U Dalmaciji u srednjem vijeku javlja se kao *contrada* i *contracta*.

U Splitu i splitskom području za uski međuprostor između dviju kuća u upotrebi je naziv *kolovaja*, koji rijetko nalazimo u drugim područjima. Porijeklo tog termina treba tražiti u latinskom *colluvio*, (-onis, f) sa značenjem: smeće. Veoma uski prostori između kuća, koji nastaju radi zadržavanja vlastitih kućnih zidova, obično su ispunjeni smećem i drugim otpadnim materijalom, pa je očito taj termin nastao da bi se označio prostor smetlišta među srednjovjekovnim kućama. U Rječniku Jugoslavenske akademije pogrešno je protumačena etimologija ove riječi kao složenice od *kolo* + *voditi* (vađati). Navodi se da se termin nekoliko puta spominje u poljičkom Statutu »(po čakavskom govoru kolovaja) uz mlin, te se ne zna je li isto što mlin ili vodenica, ili je kakva druga sprava u kojoj ima kolo.«⁴⁶ U istom Rječniku se kao drugo značenje navodi »konoao pokriven kroz koji se slijeva voda kad je kiša«.

Taj termin, koji se u Stonu javlja u obliku *kolovađa*, nije do sada uopće bio etimološki protumačen na način, koji se čini jedini logičnim, a to je porijeklo od riječi *colluvio*.

2. Gradske funkcije

Veći broj naziva gradskih funkcija romanskog je porijekla, kako onih koji se odnose na neke povijesne objekte (utvrde) tako i one suvremene.

Od povijesnih funkcija najstarije su utvrde, koje su zadržale nazive latinskog odnosno talijanskog porijekla, kao što je *kaštil* (još i u deminutivnim oblicima *kaštilac* i *kaštelet*). Potječe od talijanskog *castello* (deminutiv *castelletto*) odnosno latinskog *castellum* (kao deminutiv od *castrum*).

Drugi naziv za utvrđenje *fortica*, potječe od talijanskog *fortezza* i *fortilizio*, što se vezuje na srednjovjekovni latinski naziv *fortitia*, koji se već krajem XII st. nalazi u Umbriji. Karakteristični dijelovi utvrđenja romanskog porijekla su: *Bašćun* sa značenjem: branik; potječe od talijanskog *bastione* a javlja se i u srednjovjekovnom latinskom u pluralnom obliku *bastiones*.

Turjun sa značenjem velike kule nastaje od talijanskog *torrione*, što je augmentativ od riječi *torre*, odnosno latinski *turris*, ili *turrio* (onis).

S vojničkim funkcijama vezan je i naziv *kažerma* (kasarna) od talijanskog *caserma*. Porijeklo se izvodi od kuće (*casotto*) određene za četiri vojnika na straži (latinski *quaternus*)

Crkvene građevine spadaju također među objekte značajnih funkcija naročito starih, povijesnih gradova i naselja. Za samu crkvu uvijek je bio u upotrebi izraziti slavenski termin (u dijalektu crikva) ali su pojedini njeni dijelovi romanskog porijekla. Tako se zvonik u Dalmaciji najčešće naziva *kampanil*, ili *kampanel*. Potječe od talijanskog *campanile* što se javlja već u XIV st. a identični oblik nalazi se već u X st. u srednjovjekovnom latinskom.

Samostan se ponegdje u dalmatinskim dijalektima naziva *konvenat* od talijanskog *convento*, što potječe od latinskog *conventus*.

Za crkvenu školu (sjemenište) uobičajan je naziv *šiminarij* ili *šeminarij* od talijanskog *seminario*.

Prostor oko crkve obično se zove *šimatorij*, od talijanskog *cimiterio* a potječe od latinskog *coemeterium* s oznakom groblje. Porijeklo te riječi vodi do grčkog *koimete'ron*, a znači mjesto odmora, spavalište.

Mnoge druge gradske funkcije također se oslanjaju na romanske termine. Među njima je i *štacjun* s oznakom stanice ili postaje (željezničke, autobusne i dr.). U talijanskom se javlja već u XIII st. kao *stazione*, porijeklom od latinskog *statio* (-onis) s oznakom boravka.

Ferata je naziv za željeznicu, ali i za željezničku stanicu, pa ga također treba uvrstiti među gradske funkcije. Potječe od *strada ferrata* (željeznički put), kao dvojna riječ, koju nalazimo u mnogim drugim jezicima (fr. *chemin de fer*, engl. *railway*, njem. *Eisenbahn* itd.), a koja je u talijanskom zadržana u obliku *ferrovía*. U Dalmaciji je od ranijeg oblika dvojne riječi zadržana samo druga riječ.

Značajnu funkciju i ekonomsku osnovu nekih primorskih gradova čine brodogradilišta, koja se u dijalektu nazivaju *škver*. Termin je venecijanskog porijekla (*squero*). Varijanta *quaro*, vjerojatno kao derivacija od grčkog *eschárion*, i njena relativno rana pojava (XVI st.) isključuju pretpostavke o eventualnom engleskom porijeklu (*square*, s drugim značenjem).

Naziv *ošpidal* sa značenjem bolnice potječe od talijanskog *ospedale* još od kraja srednjeg vijeka. Porijeklom je od latinskog *domus hospitalis*.

Skula (škola) javlja se u starim splitskim ispravama XV st.⁴⁷ Talijanski oblik *scuola* javlja se, kao i u Splitu, još sa značenjem bratovštine, npr. u Veneciji još od XII st. Latinska riječ *schola* grčkog je porijekla (*schole*).

Butiga je najuobičajeniji naziv za oznaku dućana, trgovinske radnje u Splitu i općenito Dalmaciji. U starijem talijanskom jeziku u XV — XVI st. javlja se u obliku *boteca*, u XVI st. kao *botéga* i konačno *bottega*. Potječe od grčkog *apotheke* sa značenjem skladišta, od čega nastaje i latinski termin *apotheca*. U različitim romanskim jezicima poprimila je i različite forme *abdega* u španjolskom, *adega* u portugalskom, *boutique* na francuskom itd. U talijanskim narječjima najbliži je dalmatinskom obliku termin *buttiga*, koji se nalazi u starom govoru Siene.

Neizostavna gradska funkcija svih primorskih gradova je i ribarnica, koja se u Dalmaciji naziva *peškarija*. Talijanski termin *pescheria* susreće se već u XIII st.

U ugostiteljskim funkcijama grada romanizmi se javljaju u nazivima gostionice. Termin *oštarija*, od venecijanskog *ostaria* (u starom talijanskom *ostaria*). Drugi naziv je *tovirna*, a potječe od talijanskog *taverna*, odnosno latinskog *taberna*.

Macel je također karakteristični termin dalmatinskih gradova, a označava klaonicu. Potječe od talijanskog *macello*, odnosno latinskog *macellum*, kojim se podrazumijevao dućan za prodaju mesa, dok je u talijanskom i u primorskim dijalektima to isključivo klaonica. Prodavaonica mesa u ovim našim krajevima zove se *bikarija*, od starog talijanskog naziva *beccheria*, kojim se još od XIV st. označavao mesarev dućan (*bottega di beccaio*), a potječe od srednjovjekovne latinske forme *becharia*.

Kao drugi naziv za klaonicu u Splitu se javlja još i termin *kasar*, vjerojatno od starih dijalektalnih oblika glagola *cassare*, odnosno novijeg *squassare* (žestoko kidati), što se vezuje na latinski *quassare*.

Banj sa značenjem kupališta, panromanska je riječ, koja ima svoje porijeklo još u mediteranskom grčkom terminu *balanéion* iz kojeg se razvio stariji latinski *balineum*, pa zatim *balneum*. Odatle je, preko vulgarne latinske forme *bannium*, prešao u talijanski *bagno*.

Gradski park, ili pak privatni kultivirani vrt, u Dalmaciji se zove *đardin*. Gradski perivoj u Splitu poznat je kao *Đardin*. Potječe od talijanskog *giardino*, odnosno latinskog *gardinium*, što se susreće već u ranom srednjem vijeku.

Jedna od funkcija u gradu je i zatvor. U Dalmaciji se najčešće javlja kao *prežun*, od talijanskog *prigione*, odnosno friulanskog *preson*. U Splitu je za istu funkciju uobičajen i naziv *katabuja* od talijanskog *gattabuia*, možda i od grčkog *kataphygion* (utočište).

3. Infrastruktura i gradska oprema

Pojedini elementi gradske infrastrukture ušli su u dalmatinske čakavske govore također putem romanizama kroz latinski i kasnije talijanski i do danas se u njemu zadržali.

Fonja je naziv za zahodsku jamu, a potječe od talijanskog *fogna*, što se javlja već od XV st. Morfološki i semantički slijed u porijeklu te riječi čini se da ipak nije sasvim jasan, a pretpostavlja se da se vezuju uz latinski *fundiare*, od pridjeva *profundus*, a obzirom na to da se taj pojam uvijek odnosi na duboke, podzemne kanale.⁴⁸

Gustirna je naziv za *cisternu*, privatnu ili javnu, koja je u mnogim dalmatinskim selima, naročito onima u nerazvijenim općinama, još uvijek jedini

izvor vode. Potječe od latinske riječi *cisterna*, koju nalazimo i u dalmatinskoj srednjovjekovnoj latinštini (v. str. 45). Fonetska transformacija uslijedila je preko grčkog, koji je preuzeo latinsku riječ u obliku *kysterna*, odakle je karakterističnom sonorizacijom došlo u različitim mediteranskim dijalektima do oblika *gisterra*, *gisterna*, *gusterna* (u srednjovjekovnim dalmatinskim ispravama) i konačno *gustirna*.

Funtana je uobičajeni naziv za česmu, od latinskog i talijanskog *fontana*.

Foša je naziv za jarak, kao panromanski termin, porijeklom iz latinskog *fossa* i *fossatum* od *fossus*, *fodere* (kopati).

Bankina je talijanski fortifikacijski termin koji označava zemljani nasip u fortifikacijama, ali se javlja u Dalmaciji isključivo sa značenjem izgrađenog dijela obale u gradskim i seoskim lukama.

Skalinada je veće javno stubište u gradovima i naseljima Dalmacije. Potječe od latinske riječi *scala*, koja se opet etimološki vezuje uz glagol *scando* (penjati se). U talijanskom se javlja kao *scala* i u augmentativu *scalone*.

Saliž u Splitu i pojedinim drugim područjima Dalmacije označava popločani pod. Javlja se već u srednjem vijeku u dubrovačkim ispravama u srednjovjekovnim latinskim oblicima *salic*, *-ata*, *salizatum*. U starijem talijanskom u obliku *saleggiato*, u novijem *selciato*, a u venecijanskom *saliza*, odakle vuče porijeklo i današnji termin *saliž*.

Za nogostup na cestama (trotoar) uobičajen je naziv *marčapija* koji potječe od venecijanskog *marchiappie*, a još ranije u srednjovjekovnoj latinštini *mar-chape(de)*, odakle prelazi talijanski *marciapiede*.

U okviru gradske infrastrukture treba spomenuti i naziv *štrika*, koji se upotrebljava za oznaku željezničke pruge. Potječe od venecijanske riječi *strica* (cрта).

Od današnjih naziva gradske opreme poneki termini također su romanškog porijekla. Među njima je i *šandarac*, (ven. *standardo*) postolje za gradski barjak u dalmatinskim gradovima.

Karakteristični element opreme grada ili naselja je *šentada*, klupa za odmor šetača. Termin je venecijanskog porijekla (*sentada*).

Feral je naziv za svjetiljku općenito, ali najviše za onu javnu na ulicama i trgovima gradova i naselja. Potječe od *ferale*, što se susreće u Veneciji još od XIII st. Talijanski naziv je *fanale*. Potječe od latinskog *pharus*, (svjetionik) a u ranom srednjem vijeku *farum* (svjetiljka).

2. ROMANIZMI U ARHITEKTONSKOJ TERMINOLOGIJI

Arhitektonska terminologija prvenstveno se odnosi na stambenu kuću, njene pojedine prostorne, funkcionalne i konstrukcijske dijelove, na kućni pribor (inventar) pojedinih prostorija. Ta gradnja čini i osnovnu podjelu ovog poglavlja.

1. Kuća i njeni prostorno-arhitektonski dijelovi

Dok je termin *kuća* kao osnovna vrsta stanovanja uvijek zadržao svoj slavenski oblik, romanizmi su se uvukli samo u pojedine oblike stambene

arhitekture kao što je npr. *palac*, (palača). Potječe izravno od talijanskog *palazzo*, koji se opet vezuje na kasnolatinski *palatium*.

Za malu kućicu, obično sa značenjem kioska, uobičajen je naziv *kažot*, mlečačkog porijekla (*casoto*).

Terminom *kažin*, koji potječe od talijanskog *casino*, u Dalmaciji se isključivo označava javna kuća (tal. *bordello*, ven. *casin da bordello*).

Prelazeći na terminologiju stambene kuće, odnosno pojedinih njenih dijelova i prostora, moramo najprije konstatirati da su osnovni dijelovi zgrade (pod, zidovi, krov) izrazito slavenski. Romanskog porijekla su pojedini elementi, na eksterijeru i u unutrašnjim prostorima.

Istaknuto podnožje nekog objekta, uključujući i stambenu zgradu, naziva se *cokul*, prema talijanskom *zoccolo*, a javlja se u Veneciji već od XIII st. Potječe od latinskog *socculus*, kao diminutivni oblik od *soccus*.

Jedan od karakterističnih elemenata eksterijera je vanjsko pristupno stubište, koje vodi na malu terasu pred ulazom u prvi kat. U Dalmaciji se taj element zove *balatura*, a potječe od latinskog *bellatorium*, ali sa značenjem stepenica koje vode k vrhu kule, pa u izvornom terminu pripadaju obrambenoj arhitekturi. Podrobnije proučavajući taj termin⁴⁹ pokazala sam da se on ne oslanja na talijansku riječ *ballatoio*, koja se morfološki i semantički razlikuje od našeg termina, nego izravno na srednjovjekovni latinski oblik *balatura*, što ga nalazimo u Dalmaciji već u XIII st. (također i u drugim varijantama, v. *balatura*). Taj se termin katkada javlja i u iskrivljenoj varijanti *baratula*. Prema tome, ne bi se moglo prihvatiti mišljenje P. Skoka prema kojem bi *balatura* potjecala od talijanskog glagola *ballare*⁵⁰

U većem dijelu Dalmacije prozor se naziva *ponistra*. Potječe od talijanskog *finestra*, odnosno latinski *fenestra*. Zanimljiva je pretpostavka o indoevropskom porijeklu, odnosno hipoteza o izvornom korijenu *pnēs-tra* zbog sličnosti s dalmatinskim oblikom. Inače, dubrovački termin *funjestra* objašnjava vezu s talijanskim oblikom.

Prozorski kapci su *škure*. Iako etimološki potječu od talijanskog pridjeva *scuro* (latinski *obscurus*) javljaju se u tom značenju, čini se, samo u Dalmaciji. Prozorski kapci s pomičnim daščicama, koje prema potrebi propuštaju svjetlo, tzv. žaluzije, u Dalmaciji se zovu *grilje*. To je u istom značenju i talijanski termin *griglia* (persiana), a potječe od latinskog *craticula*.

Prozorsko krilo (ili krilo vratiju) u dijalektu je *teler*. Potječe od starog talijanskog termina *telare*, odnosno srednjovjekovnog latinskog *telarium* (u današnjem talijanskom *telaio*), a izvorno označava okvir za platno (ili kožu), kojim se prvobitno zatvaralo otvore.

Za krovni prozor udomaćen je naziv *luminal*, što je specifični venecijanski termin. Talijanski termin *abbaino* za isti element također ima svoju primjenu u Dalmaciji u riječi *abajin*, ali se to isključivo odnosi za razliku od *luminala* — koji su ipak fasadni prozori na krovu — na gornji krovni otvor.

Veći fasadni otvor na prizemlju i na katu za koji je u službenoj arhitektonskoj terminologiji udomaćen naziv loža, u Dalmaciji se naziva *loda*, prema talijanskom *loggia*, odnosno u srednjovjekovnom latinskom na našem tlu *logia*.

Balkon se u Dalmaciji naziva *pergul*, od venecijanskog *pergolo*, odnosno

latinskog *pergula*. Veći balkon — terasa — koja može biti krovna ili vrtna, u dalmatinskim je dijalektima *teraca* (ili *taraca* u Dubrovniku) od talijanskog *terrazza*. U srednjovjekovnom latinskom javlja se u oblicima *terraccia* i *terrassia*.

Za fasadni vijenac najuobičajeniji je naziv *korniš* od ven. *cornise*. Termin potječe od latinskog *cornix*, koji se opet vezuje na grčki *korax* i *koroné*, a već u starom talijanskom javlja se kao *cornice*.

Krovni zabat u splitskom području zove se *somić*, vjerojatno od talijanskog *summo* (najviše, ono što stoji na vrhu), odnosno od latinskog *summus*.

U većini primorskih dijalekata za dimnjak je uobičajen naziv *fumar*, potječe vjerojatno izravno od srednjovjekovnog latinskog *fumans* npr. u Splitu ili *fumarium* (u Trogiru), dok je u talijanskom najčešća forma *fumai(u)olo*.

Pokretni element, obično od lima, koji stoji na vrhu dimnjaka i prijeći kod jakog vjetra vraćanje dima, u Splitu se naziva *makako*, prema talijanskom *macaco*, zato što se pri jačem vjetru neprestano vrti, a i oblikom podsjeća na majmuna.

Zalazeći u unutrašnjost dalmatinske kuće susrećemo već za ulazni prostor izraziti romanski termin *portun*. Potječe od talijanskog *portone* što označava velika vrata, dok se u Dalmaciji taj termin isključivo odnosi na prizemni ulazni prostor.

Unutrašnju komunikaciju s katovima čini kameno stubište ili drvene stepenice, a veoma rijetko ljestve. Za sve te tipove samo je jedan naziv: *skale*, koji potječe od talijanskog *scala*, što opet vuče porijeklo od latinskog glagola *scando* (uspinjati se). Ograda na stepenicama zove se *štanat*, koji potječe od venecijanskog *stanti*. Rukohvat na ogradi ima naziv *pašaman*, prema talijanskom *passamano*, kao relativno novi termin (XIX st.) nastao kao složenica od *passare* + *mano*.

Prostor ispod stubišta, koji obično služi i kao sprema, dobio je naziv *šotoškale*, od talijanskog *sottoscala* (ispod stepenica). Sama sprema za hranu obično se naziva *dišpenša*. Već od XIV st. taj termin je u upotrebi u talijanskom kao *dispensa*, a potječe od latinskog glagola *dispensare*.

Soba se u Dalmaciji zove *kamera* ili još češće *komora*, a mala sobica *kamarin*. Potječe od tal. *camera* (diminutiv *camerino*), koji ima i stariji oblik *camara*. Latinski *camera* odnosi se na svod jedne sobe, a potječe od grčkog *kamara* koji označava svod.

Veća soba, salon, u dalmatinskim kućama naziva se *saloć*, ili *saloća*. Potječe od talijanskog *salotto*, ali se u samom Splitu od XVI do XVIII st. javlja kao *sala*.

Prostor za primanje, dnevni boravak i katkad za jelo zove se *tinel*. Potječe od talijanskog *tinello*, *gaje*, *međutim ima nešto drukčije značenje jer označava blagovaonicu za poslugu*.

Sprema (uglavnom za odjeću) naziva se *žgabucin*, prema talijanskom *sgabuzzino*.

Hodnik koji povezuje sobe zove se *koridur*. Talijanski oblik je *corridoio*, a u Dalmaciji je preuzet venecijanski *coridor*.

Kuhinja u primorskim mjestima naziva se *kužina*, prema venecijanskom *cusina*, a potječe od klasičnog latinskog *coquina* (od *coquere* = kuhati) koji je u srednjovjekovnom jeziku prešao na *cocina*.

Kućno kupatilo, isto kao i javno, zove se *banj*, od talijanskog *bagno*, a potječe od latinskog *balneum* (V. str. 93).

Za zahod veoma je uobičajen, naročito u splitskom govoru, naziv *kondut*. Potječe od latinskog *conductum*, kojim se označava kanal, cijev, odvod, što je značenje i talijanskog *condotto*. U Splitu je taj termin postao isključivo oznaka zahoda.

Zidna udubina u unutrašnjosti kuće, niša, u Dalmaciji se najčešće naziva *ponara*. Kako za to nemamo talijanskih etimoloških oslonaca, čini se najlogičnije vezati tu riječ uz latinski glagol *deponere*, s obzirom na to da se u takvim nišama, karakterističnim također i za crkvenu arhitekturu, pohranjuju neki predmeti.

Potkrovlje se obično naziva *šufit*, kontaminacijom od talijanskog *soffitta* (štrop).

2. Konstrukcijski dijelovi zgrade

Za temelje zgrade karakterističan je termin *fundamenat*, koji potječe od talijanskog *fondamento*, a porijeklom je od latinskog *fundamentum* (od *fundare*, osnovati).

Konstrukcijski elementi u starijem graditeljstvu, naročito crkvenom, ali se katkada javljaju i u stambenim kućama i palačama, jesu stup i svod. Stup se uvijek zove *kolona*, prema talijanskom *colonna*, odnosno latinskom *columna*.

Svod je *volat* od talijanskog *volta*. U latinskim srednjovjekovnim ispravama u Dalmaciji nailazimo na glagol *voltare* (presvoditi).

Pregradni zid u kućama (koji nije nosivi) javlja se u dva termina, oba izrazito romanskog porijekla. *Ošit*, javlja se u Dalmaciji već u XIV st. u srednjovjekovnoj latinskoj formi *ascitum*, odnosno *assudus* za oznaku drvene stijene. Od toga nastaje talijanski *assito*.

Kosa greda u krovnoj konstrukciji, koja se u našoj službenoj terminologiji zove roženica (ili rog), u splitskom se govoru naziva *biškančer* od venecijanskog *biscantier*. Porijeklo treba tražiti u talijanskoj riječi *cantiere* odnosno latinskoj *cantherius*, koju već Vitruvije upotrebljava da označi potpornu gredu. Možemo pretpostaviti da je pojava prefiksa *bis* u vezi s karakterističnom konstrukcijom dvojnih kosih greda, koje se upiru na središnju horizontalnu rožnjaču.

3. Kućni namještaj i pribor

U inventaru kućnog interijera susrest ćemo se s većim brojem naziva koji pokazuju romansko, u najvećem broju talijansko porijeklo. Taj inventar obradit ćemo etimološki po karakterističnim prostorima u dalmatinskoj kući.

U spavaćoj sobi osnovni je namještaj postelja, koja se u Dalmaciji još uvijek ponegdje naziva *kočeta*. Termin potječe od talijanskog *cochieta*, a nalazimo ga u tekstovima kućnog inventara u Splitu od XVI—XVIII st.

Uz postelju se nalaze noćni ormarići — *kantunal*, od venecijanskog *cantonal*. Noćna posuda, koja se obično sprema u ormariću, u Dalmaciji se naziva *bukalin*, prema venecijanskom *bocalina*, a potječe od latinskog *baucalis*, što se vezuje na grčki *baukalis*.

Neizostavni dio namještaja spavaće sobe je ormar, koji se u Splitu naziva *armerun* od venecijanskog *armeron*, u starijem talijanskom *armario*, a u novijem *armadio*. Potječe od latinskog *armarium* koji je izvorno služio za odlaganje oružja (*armamentum*).

U ormaru, osim odijela, stoji i posteljina koja je u Dalmaciji najčešće u transformiranim talijanskim terminima.

Plahta je *lancun*, od talijanskog *lenzuolo*. Porijeklo vuče od latinskog *linteum*, odnosno diminutiva *linteolum* (laneno platno).

Pokrivač je *kuverta*, od talijanskog *coperta*, a u starijem obliku *coverta*.

Poplun je *imbotida*, od talijanskog *imbottire* (napuniti lanom i pamukom).

Pernati pokrivač naziva se *pjumin*, prema talijanskom *piumino*.

Jastuk je *kušin*, od venecijanskog *cussin*. Potječe od latinskog *coxa*, odnosno srednjovjekovnog latinskog *coxinum*, kojim se označavao jastuk za sjedenje.

Jastučnica se naziva *intimela*, prema talijanskom *intima*, odnosno venecijanskom *entemela*.

U starijim dalmatinskim kućama neizostavni dio pokućstva spavaćih soba bio je i sanduk, koji u Dalmaciji ima dva naziva:

škrinja potječe od talijanskog *scrigno* (koji nalazimo i u Splitu u XVI st.), odnosno latinskog *scrinium*, te *baul*, ili *bavul* od venecijanskog *baul*, što se ranije odnosilo na putni kovčeg. Etimologija se izvodi od latinskog *bacaulum* s izvornim značenjem: mrtvački sanduk, od čega je potekao srednjovjekovni latinski *baulus*.

Stolci u spavaćoj sobi također imaju dva romanska termina:

tamburin, u talijanskom u obliku *tamburetto*, te

žgabelin, od talijanskog *sgabello* (diminutiv *sgabellino*), koji izričito označava sjedalicu bez naslona. Potječe od latinskog *scabellum*, što je deminutivni oblik od *scamnum*.

U starijim kućama sastavni dio spavaće sobe bio je pokretni umivaonik *lavabo*, kao talijanski termin, koji se međutim izvorno odnosi na uzidani umivaonik, a u Dalmaciji je imao izrazito značenje pokretnog dijela namještaja.

U salonu, odnosno blagovaonici, glavni namještaj, osim stola, čine sjedalice, koje se u Dalmaciji nazivaju *katriga*, ili *katrida*. Termin potječe od talijanskog najviše venecijanskog oblika *carega*. Porijeklo se izvodi od kasnolatinskog *catedra*, što se vezuje na klasični oblik *cathedra*.

Od namještaja karakterističan je i ormar za posude *kredenca*, od talijanskog *credenza*, odnosno srednjovjekovnog latinskog *credenzia*. Semantičko tumačenje termina je *dar la credenza*, tj. provjera hrane i pića od strane posluge i trpezara prije nego što se servira gospodi.

Drugi karakteristični dio namještaja je *komon*. U Dalmaciji se udomaćio preko venecijanskog *como*, odnosno francuskog *commode*.

Svjetiljka na stropu ili na stolu naziva se *lampjun*, prema talijanskom *lampione*.

Držac stolne svijeće, voštanice, zove se *kandilir*, prema talijanskom *candeliere* odnosno *candelaio*, a potječe od latinskog *candelabrum*.

Zavjese (u svim sobama) u Dalmaciji se nazivaju *koltrine*, prema talijanskom *cortina* i kontaminacijom s *coltre* (pokrivač kreveta) dolazi od venecijanskog *coltrina*.

Nosač zavjesa zove se u Dalmaciji *bonagracija*. To je izrazito sjevernotalijanski termin *bonagrazia*, nastao kao složenica od *buona* i *grazia*, poput francuskog termina *bonn-grace*, koji se međutim odnosi na platneni omot, u kojem krojači nose odijela svojim klijentima.

U kuhinji je karakteristični dio namještaja sudoper, koji se u Dalmaciji naziva *lavel*, prema talijanskom *lavello*. Potječe od srednjovjekovnog latinskog *labellum*, što je deminutiv od *labrum*, koji nastaje kao skraćeni oblik od *lavabrum*.

Peć, ognjište u starijim, naročito seoskim kućama zove se *komin*. Potječe od latinskog *caminus*, koji se vezuje na grčki *kaminos*; u talijanskom je *camino*.

Svod nad kominom za sakupljanje dima je *napa*, što je termin venecijanskog porijekla.

U seoskim kuhinjama karakteristična konstrukcija s lancem nad ognjištem, na kojem visi lonac, zove se *komoštre*. Riječ potječe od latinskog *camustre*, odnosno starodalmatinskog *camastra*.

Od naziva brojnog kuhinjskog pribora spomenut ću samo neke, karakteristične za romanske utjecaje.

Tanjir je *pjat*, od talijanskog *piatto*. Termin nastaje na osnovi oblika (vaso quasi »piatto« nel quale si servono le vivande,⁵¹ a potječe od latinskog *plattus*, kao pučka transformacija grčkog *platys* prihvaćena kao panromanski termin.

Dok je *žlica* naš naziv, dotle je za žličicu, koja se naziva *kućarin*, preuzet talijanski naziv *cucchiaino*, kao deminutiv od *cucchiaio* (žlica). Potječe od latinskog *cochlearium*.

Velika žlica, kutlača, zove se *kacjola* na talijanskom je *cucchiaio*.

Viljuška je *perun* ili *pirun*, prema venecijanskom *piron*, a potječe od grčkog *peiro* i *peiron* sa značenjem: bušiti.

Za čašu je karakterističan naziv *žmul*. To je metateza od *mžul*, koji nastaje od *možul* ili *mežul*, prema latinskom *modiolus*.

Čašica je *bićerin*, od talijansko-venecijanskog *bićerin*. Porijeklo nije sasvim istraženo, a termin se vezuje na francuski *bichier* ili u latiniziranoj formi *bicarus*, možda od latinskog *bacur*. Bizantinska forma *bikarion* vjerojatno potječe od grčkog *bikos* (vrč za vino).

Flaša se naziva *boca*, prema venecijanskom *bozza*, ili *boccia*. Augmentativ *bocun* označava bokal kojim se piće iznosi na stol.

Šalica je *ćikara*, od venecijanskog *chicara*, odnosno talijanskog *chicchera*.

Lonac je *bronzin*, u sjevernotalijanskim dijalektima *bronzino*, (venecijanski *bronzin*), prema srednjovjekovnom latinskom *bronzinus*.

Plitki lonac je *teća*, prema venecijanskom *techia*, možda porijeklom od *theca* (spremište).

U kupaoni je karakteristični element kada, koja se, kao i čitava prostorija, zove *banj*.

Umivaonik je *lavandin*, od talijanskog *lavandino*, odnosno lombarskog *lavandin*.

Najkarakterističniji pribor u kupaonici je ručnik, za koji je uobičajeni naziv *šugaman*, od venecijanskog *sugaman*.

U zahodu se zahodska školjka, kao i čitava prostorija, u dijalektu naziva *kondut*.

3. ROMANIZMI U GRAĐEVINSKOJ TERMINOLOGIJI

U terminologiji građevinarstva, kao discipline izvođenja graditeljskih radova, nailazimo na romanizme u svim elementima te struke: u postupku građenja, u građevnim alatima, materijalu i u različitim građevinskim zanatima. Tim redoslijedom navest ćemo i karakteristične termine.

1. Postupak građenja

Na početku građevinskog procesa, još u fazi arhitektonskog projektiranja, stoji nacrt, koji se u Dalmaciji naziva *dišenj*. Potječe od talijanskog glagola *disegnare*, prema latinskom *disignare*.

U postupku građenja značajna je oplata ili *skela*, koja se u Dalmaciji zove *armadura*, prema talijanskom *armatura* (u ovom slučaju sa značenjem konstrukcije i skele).

Sastavni dijelovi oplata su *kavalet*, prema talijanskom *cavalletto* (stalak s nogama) i *puntižel*, deblja daska, prema talijanskom *ponticello* (mostić), koji najviše služi za prolaz po skeli, venecijanski *pontizel*. Potječe od latinskog *ponticellus* kao deminutivni oblik od *ponticulus*.

2. Građevni materijali

Dok su naizvi osnovnih vrsta građevnog materijala, kao što su kamen (stina), drvo (drivo), u dalmatinskim govorima slavenskog porijekla, u mnoge termine uvukli su se i romanski utjecaji.

Tako je npr. opeka, cigla, u najvećem dijelu primorja *matun*, prema venecijanskom *maton*.

Keramičke pločice u kuhinji i kupaonici zovu se *tavele*, prema talijanskom *tavella*. Potječe od latinskog *tabella*, što je deminutiv od *tabula*.

Sitni, lomljeni kamen zove se *škaja* prema talijanskom *scaglia*. Otuda i naziv za veći neobrađeni kamen: *škajun*.

Za sitniji kamen, koji se obično ugrađuje u beton, uobičajen je naziv *savura*, a potječe od talijanskog *zavorra*, što znači balast, ali također i građa bez vrijednosti. U Veneciji već od XIII st. postoji termin *saorra* i *saborra*, prema latinskom *saburra*.

Pijesak se u Dalmaciji zove *salbun* prema latinskom *sab(u)lum* zamjenom konsonanata. Talijanski naziv je *sabbia*.

Krovni crijep se zove *kupa*, prema latinskom *cuppa* i bizantskom *kuppa*, dok je talijanski oblik *coppa*.

3. Građevni alati

Najveći broj naziva građevinskih alata romanskog je porijekla, a nalazimo ih u svim građevnim tehnikama.

Među alatima za zemljane radove karakteristični su termini: za pijuk (kramp) uobičajen je naziv *mašklin*, nejasnog etimološkog porijekla, vjerojatno u vezi s talijanskom riječi *maschio*, odnosno latinski *masculus*, kojim se označava »muški« dio nekog predmeta.

Lopata se naziva *badil*, prema talijanskom *badile*, a potječe od kasnolatiniskog *batillum* (vatillum, vatilla).

Toljaga je *maca*, od talijanskog *mazza*, prema latinskom *mattea*.

Posuda, koja u građevinarstvu služi za prenošenje rasutog materijala (zemlje, šljunka, pijeska is l.) zove se *mašur*, a potječe od latinskog *missorium*. U Splitu se već u XIII st. javlja u obliku *mesieur* od starodalmatinskog *masur*.

Drvena nosila za građevni materijal zovu se *čivire*, a vjerojatno potječu od francuskog *civiere*, odnosno venecijanski *zivera*, *civiera*. Talijanski termin je *civea*.

Ručna kolica s jednim kotačem za prijenos građevnog materijala zovu se *kariola*, prema talijanskom *carriola*.

Od klesarskih alata karakterističan je mali klesarski pijuk, koji se zove *pikun*, prema talijanskom *piccone*.

Šiljato dljeto ima naziv *puntarol*, prema talijanskom *punteruolo*. Nastao je od latinskog *punctorium*, iz čega je u srednjovjekovnom latinskom *punctirolus* i *pontarolus*.

Klesarski nazupčani čekić, tzv. zubač, zove se *martelina*, prema talijanskom *martellina*.

Obični klesarski čekić zove se *tajenta* od srednjovjekovnog latinskog *taliatorium* (talijanski *tagliatoio*).

Među zidarske alate spada željezna kuka za fugiranje, koja se naziva *fugađur*, a potječe od riječi *fuga* (sljubnica, *pukotina*).

Visak se u Splitu zove *pjombin*, prema talijanskom *piombino*.

Zidarsko glačalo ima naziv *fratun*, ven. *fraton*, prema talijanskome *frattazzo* ili *frettazzo*, a potječe od glagola *frettare* (trljati).

Posuda za prenošenje vode, vapna, betona i drugog materijala zove se (isto kao i u kućanstvu) *sić*. Potječe od venecijanskog *secio*, što se opet veže na popularnu latinsku formu *sicla* od izvornog *situla*.

4. Građevni zanati

Za veliki broj učesnika u procesu građenja i danas se nalaze termini romanskog porijekla.

Obični manuelni radnik za zemljane i druge radove zove se u Dalmaciji *manoval*, prema staroj talijanskoj formi *manovale*, danas *manuale*, a potječe od latinskog pridjeva *manualis*, prema imenici *manus*.

Klesar se naziva *škarpelin*, prema talijanskom *scalpellino* od riječi *scalpello* (dljeto za rezanje kamena), koja je disimilacijom prešla u *scarpello*, odnosno *škarpelin*.

Za drvodjelca je stari srednjovjekovni naziv *marangun*, prema venecijanskom *marangon*, odnosno srednjovjekovnom latinskom *marangonus*.

ZAKLJUČAK

Urbanistička, arhitektonska i građevinska terminologija u današnjem svakidašnjem govoru prvenstveno građevinskih radnika, ali i šireg stanov-

ništva, isto kao u čakavskoj literaturi, pokazuje u Splitu i uglavnom u cijeloj Dalmaciji snažne utjecaje romanizma.

U prvom dijelu ove radnje mogli smo pratiti postepene prodore romanizama na ovom tlu, najprije u rimskom razdoblju, koje je dalo osnovu latinskog jezika u svim oblastima, pa prema tome i u graditeljskom umijeću i tehnici. U vulgarnom latinskom u srednjem vijeku, naročito u razdoblju dalmatinskih srednjovjekovnih komuna, latinski nazivi za pojedine arhitektonske oblike, za dijelove grada, za građevne tehnike, alate, materijal ostali su sačuvani u brojnim ispravama uglavnom u svim važnijim gradovima i istočnojadranskog područja uopće.

Mletačka uprava u Dalmaciji, koja je trajala blizu puna četiri stoljeća od početka XV do kraja XVIII st. donijela je jači prodor talijanskog jezika, prvenstveno venecijanskog dijalekta, u sve djelatnosti, uključujući i graditeljstvo.

Kada je ta vladavina na kraju XVIII st. i u prvom desetljeću XIX st. zamijenjena francuskom upravom, stvoreni su uvjeti za prodor pokojeg francuskog termina i u graditeljstvu, ali se i dalje nastavio proces sve snažnijeg utjecaja talijanskog, jer su i tada činovnici dolazili pretežno iz Venecije donoseći svoj govor, naročito u gradove, u trgovinu i u zanate.

Ni dolazak austrijske uprave, koja je trajala više od jednog stoljeća nije u tom pogledu ništa bitno izmijenio jer se tada proces talijanskog jezičnog utjecaja dapače još pojačao naročito u prvim razdobljima tzv. uprave Lombardo-Veneta, kada je vojno i civilno činovništvo unosilo talijanski jezik putem škola, državne administracije, te za vrijeme uprave tzv. autonomaša, koji su i u svom političkom programu poticali talijanski kulturni i jezični utjecaj. Privrednim i trgovačkim vezama (naročito s Venecijom i Trstom) talijanski jezik zahvaćao je sve pore života, uključujući i građevinarstvo i arhitekturu. Taj utjecaj počeo je nešto slabiti pri kraju XIX st. dolaskom Narodne stranke na vlast u dalmatinskim gradovima, ali je jezično nasljeđe ostalo toliko snažno da nije moglo brzo nestati, naročito u pojedinim oblastima kao što je pomorstvo, građevinarstvo, trgovina i neke druge djelatnosti. Zato su se romanizmi u tim oblastima zadržali i u novijim razdobljima predratne i poslijeratne Jugoslavije, unatoč okolnosti da je utjecaj živog talijanskog jezika tada bio uglavnom sasvim prekinut.

Kao rezultat takvog razvoja ostali su romanizmi u graditeljskoj terminologiji Dalmacije do danas veoma živi i oni su uglavnom vezani uz kulturu grada, gradskih funkcija i gradske kuće patricijskog i građanskog porijekla, kako to proizlazi iz drugog dijela ove radnje.

Iako nemamo usporednih podataka o drugim jezičnim utjecajima u graditeljstvu da bismo mogli kvantificirati romanizme u današnjoj čakavskoj terminologiji graditeljske struke, možemo na osnovi kvantifikacije uz pojedinim dijelovima čakavske literature zaključiti da romanski utjecaji zauzimaju daleko najveći dio od ukupnih građevinskih termina kada je riječ o gradu i gradskoj kući.

Nasuprot tome, pojmovi vezani uz ruralni život, od širih prostornih termina (polje, rijeka, šuma, brdo, dolina, selo) preko osnovne arhitektonske terminologije seoskog stanovništva (kuća, dvor, crkva) do građevinskog materijala i zanata (kamen, drvo, zidar) ostali su slavenskog porijekla.

Stoga se kao rezultat ovoga istraživanja, kojim se zaokružuje jedna tematska cjelina, tj. ispitivanje romanskih utjecaja u graditeljskoj terminologiji, nameće kao zadatak proširenja ispitivanja svih graditeljskih termina u čakavskom govoru Dalmacije. Time će se moći obraditi u prvom redu termini slavenskog porijekla, koji su veoma zanimljivi upravo i u dijalektalnoj transformaciji, a također i ostali utjecaji: turcizmi, germanizmi i drugi koji na svoj način osvjetljaju veoma zanimljivu političku, ekonomsku, kulturnu i etničku prošlost Dalmacije isto kao i utjecaj zbivanja u prošlosti na današnji život ovoga područja.

BILJEŠKE

¹ Ovaj rad predstavlja skraćenu i za ovaj časopis prilagođenu verziju magistarske radnje, koju sam u lipnju 1984. obranila pred komisijom Filološkog fakulteta u Beogradu. Od izvorne magistarske radnje ovdje su radi uštede prostora ispušteni među ostalim: popis izvora, bibliografija i rječnik.

² T. Magner: *The Kaikavian dialect of Zagreb*, Penn State University, University Park, 1966.

³ T. Magner: Zapažanja o današnjem splitskom govoru, *Čakavska rič*, 2, Split, 1976.

⁴ Ibid.

⁵ J. Gačić: Gramatičke interferencije i morfosintaktička adaptacija u splitskom čakavskom govoru, *Radovi Pedagoške akademije*, 2, Split, 1977; *Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru*, *Čakavska rič*, Split, 1971.

⁶ M. Suić: *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.

⁷ M. Suić, o. c.

⁸ M. Suić, o. c.

⁹ P. Lisičar: *Crna Korkira*, Skopje, 1951.

¹⁰ B. Gabričević: Pristupna razmatranja o urbanizmu grčkih naseobina na istočnoj obali Jadrana, *Vjesnik dalm.* 68 (1966), 147. d.

¹¹ M. Suić, o. c.

¹² M. Suić, o. c. str. 301.

¹³ G. Novak: *Isejska i rimska Salona*, Rad JA 270 (1949), 67 d.

¹⁴ M. Suić: Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik Instituta historijskih nauka Filozofskog faktulteta u Zagrebu*, Zadar, 1955 1, 1. d.

¹⁵ T. Marasović: *Dioklecijanova palača*, Beograd, 1982.

¹⁶ M. Suić: *Antički grad ... o. c.* (bilj. 5).

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ F. Bulić — Lj. Karaman: *Palača cara Dioklecijana*, Zagreb, 1927.

²⁰ Ibid.

²¹ E. Dygve: *History of salonitan christianity*, Oslo, 1951.

²² Ibid.

²³ T. Marasović: Prilog transformaciji antičke jezgre u ranosrednjovjekovni grad, *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980, str. 99 d.

²⁴ G. Novak: *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 1954.

²⁵ G. Novak: o. c.

²⁶ B. Gabričević: Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, LXII, Split, 1960, str. 87 d.

²⁷ Ž. Rapanić: Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split LXV—LXVII, 163—165, 275, 289.

²⁸ Ibid.

²⁹ D. Frey: S. Giovanni in Arbe, *Jahrb. Kunsthist. Inst. Zen. Kom. Denkmalpflege*, V, Wien, 1911, str. 77.

- ³⁰ I. Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj, I, Split, 1962, str. 202, 348.
- ³¹ M. Marasović-Alujević: Balatura — prilog terminologiji starog splitskog graditeljstva, Kulturna baština, 13, Split, 1983, str. 93. d.
- ³² Ibid.
- ³³ K. Prijatelj: Barok u Dalmaciji (u knjizi Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982).
- ³⁴ D. Božić-Bužančić: Interijer kuće u Splitu u XVII vijeku; izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 5, Split, 1966; Prilog poznavanju interijera kuće u Splitu iz druge polovice 16. vijeka, Izdanje HAS, svezak 3 Split, 1961, Prilog poznavanju interijera kuće u Splitu u XVIII st., Izdanje HAS a svezak 6, Split, 1967.
- ³⁵ Danica Božić: Društveni život u Splitu od konca XVII st. do pada Mletačke Republike, Split, 1976.
- ³⁶ D. Božić: o. c.
- ³⁷ Ibid.
- ³⁸ G. Novak: Povijest Splita, III, Split, 1965, str. 97.
- ³⁹ G. Novak: o. c. str. 448.
- ⁴⁰ G. Novak: o. c. str. 466.
- ⁴¹ Splitska govorenja oliti Libar Marka Uvodića Splićanina, Split, 1919.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ I. Kovačić: Smij i suze starega Splita, Split, 1971.
- ⁴⁴ M. Smoje: Dnevnik jednog penzionera, Zagreb 1981.
- ⁴⁵ Curtheis: De gestis civium Spalatinorum, u J. Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, Amsterdam, 1666, str. 385.
- ⁴⁶ Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika JA, str. 214.
- ⁴⁷ C. Fisković: Dva pravilnika splitskih bratovština na hrvatskom jeziku, Čakavska rič, 2, Split, 1971, str. 117.
- ⁴⁸ Prema C. Battisti — G. Alessio: Dizionario etimologico italiano, I—V, Firenze, 1975.
- ⁴⁹ M. Marasović — Alujević: o. c.
- ⁵⁰ P. Skok: Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika I, Zagreb, 1971.
- ⁵¹ C. Battisti — G. Alessio: Dizionario, o. c.

INFFLUSSI ROMANZI NELLA TERMINOLOGIA EDILIZIA IN DALMAZIA

La ricerca degli influssi romanzi nella terminologia edilizia in Dalmazia é un tema fin ora non trattato, il quale l' autrice ha preso per la sua tesi di magistero, alla Facoltà di filologia a Belgrado e qui presentata in una forma accorciata e lievemente modificata.

La Dalmazia, come una regione molto ricca di edilizia in tutte le epoche, dalla preistoria e colonizzazione Greca fino ai giorni nostri, era maggiormente esposta agli influssi linguistici romanzi in molti campi professionali, e tra l' altro anche in edilizia. Mentre in alcuni altri campi, per esempio quello marittimo, questi influssi erano studiati grazie a una tradizione delle ricerche, l' edilizia, nel senso di terminologia, non é ancora compresa nelle ricerche.

Il lavoro consiste di due parti. La prima tratta le penetrazioni degli influssi romanzi in Dalmazia e i loro riflessi nella terminologia edilizia, mentre la seconda parte tratta questi influssi nella terminologia odierna nel dialetto ciacavo di Spalato e dei suoi dintorni.

Cenno storico

Trattando lo sviluppo storico, si sono seguite in modo diacrono le penetrazioni degli influssi romanzi, causate dagli avvenimenti storico-sociali. Per questo il cenno é diviso in tre maggiori capitoli i quali essenzialmente corrispondono alla periodizzazione della materia storica, adattata alla storia linguistica. Predendo proprio questa storia linguistica come punto di partenza, il primo capitolo comprende un lungo periodo, dalla conquista dei Romani negli ultimi secoli avanti Cristo sino alla fine del Medio Evo nel XV secolo. Questa fase é caratterizzata maggiormente dall' influsso della lingua latina presente durante il periodo romano e dopo, dal VII secolo in poi, durante l'alto Medio Evo e il periodo delle comuni autonome Dalmate. Di questa prima fase é soltanto nelle linee principali accennato il periodo anteriore alla conquista romana. Questo si riferisce alla popolazione pre-illirica e illirica la quale lasciò una modesta eredità linguistica persistente nella toponomastica e alla

fase di colonizzazione greca, la quale cominciò nel IV sec. a. c. e praticamente terminò con la dominazione romana nel tempo di Augusto. L'eredità linguistica greca molto più importante, si rifletterà anche più tardi in molti termini in latino volgare.

Il dominio romano creò la base per le penetrazioni degli influssi romanzi in tutti i campi professionali, quindi anche nell'edilizia. Le fonti principali per studiare queste penetrazioni sono i numerosi monumenti epigrafici, custoditi nei musei archeologici tra i quali quello di Spalato è il più importante. Essi sono raccolti nel *Corpus inscriptionum latinarum* e contengono alcuni termini interessanti anche per la terminologia edilizia, come per esempio, *anaglypharius* un termine per lo scultore o scarpellino, trovato in un'iscrizione della necropoli di Manastirine a Salona.

Con la distruzione delle città dalmate, Salona, Epidaurum ed altre, durante un tremendo assalto avaro-slavo, termina in Dalmazia l'Evo antico e comincia l'Alto medio evo il quale porta un essenziale cambio nella struttura etnica della popolazione con l'arrivo dei Slavi i quali gradualmente diventeranno il ceto etnico dominante. La terminologia edilizia diventa ora più nota data la presenza di numerosi monumenti epigrafici ed alcuni documenti in lingua latina. Così sui monumenti epigrafici troviamo a Spalato *marmurarius* (maestro che elabora il marmo), *cancellus* (la pergola della chiesa) e nei documenti scritti i termini *molinum*, *cisterna*, *fontana*, ecc.

L'ultimo e il più importante periodo del dominante influsso latino era il periodo delle autonome comuni dalmate. Questo è la fase della più grande prosperità delle città dalmate nel Medio evo, la quale si è riflettuta anche nell'enorme attività edilizia ed artistica. Si costruiscono nuove città, oppure si restaurano quelle vecchie, si edificano cattedrali, chiese, palazzi di stile romanico e gotico come anche numerose case residenziali. L'attività edilizia è presente anche nella terminologia, la quale adesso è nota grazie ai numerosi documenti scritti. I termini edilizi, appartenenti a questo periodo, sono classificati in seguito a una logica di materia edilizia cominciando dall'urbanistica, attraverso l'architettura della casa fino all'inventario casalingo. Si è potuto constatare che un numero di termini latini usati nell'edilizia del Medio evo sono infatti d'origine greca per esempio *apotheca*, *batisterium*, *camera*, *coemeterium*, *monasterium*, *platea*, *sarchophagus* ecc.

Alcuni termini latini hanno mantenuto fino ad oggi una continuità nella lingua ciacava senza un'influsso intermediario della lingua italiana. In questo senso è soprattutto interessante il termine *balatura*, (gradinata esterna maggiormente nelle case popolari con la terrazza d'accesso al primo piano). Il nome deriva dal latino *bellatorium*, ma di un'altro significato cioè di una scalinata nelle fortificazioni.

La seconda fase, determinata del dominante influsso italiano, comincia in Dalmazia con il dominio veneto, lungo ben quattro secoli, dal XV. alla fine del XVIII. sec. Era un periodo dell'intensa attività artistica ed edilizia, collegata soprattutto con la costruzione delle fortificazioni durante i frequenti assedi degli Ottomani. Gli influssi romanzi in questa fase, provenienti dal dialetto veneto, si trovano maggiormente nella terminologia della casa (cochietta, scrigno, sgabello, armer) e sono presenti anche nei testi croati, come p.e. il nome *tempal*, usato da Marulić verso 1500. ed anche nel seicento in una iscrizione epigrafica.

La presenza degli influssi dell'italiano non cessa nel periodo del breve governo francese all'inizio dell'ottocento, come anche del successivo periodo del governo austriaco, il quale favorizza la lingua italiana in tutti i campi, e quindi anche nell'edilizia.

Il terzo capitolo riguarda lo sviluppo linguistico in Jugoslavia nel periodo di monarchia prima della seconda guerra, e dopo la guerra nella repubblica socialista. Malgrado il fatto che gli influssi dell'italiano sono quasi completamente cessati in questa fase, molte parole di provenienza italiana (soprattutto di dialetto veneto e triestino) hanno persistito nella terminologia edilizia, presenti anche nella poesia e prosa in dialetto ciacavo di Spalato.

Terminologia odierna

La seconda parte tratta la presenza degli influssi romanzi nella terminologia edilizia odierna di dialetto ciacavo. La materia è divisa in tre capitoli:

La terminologia urbanistica con gli influssi romanzi riflette la cultura e la vita urbana. La troviamo nelle denominazioni delle parti della città (*porat*, *riva*, *mandrač*,

mul, pjaca, plokita etc). Qui appartiene anche il termine *kolovaja*, proveniente dal latino *colluvio*. Di origine romanza sono anche i nomi delle singoli funzioni urbane come p.e. *škver, peškarija, macel, banj* etc.

Il secondo capitolo si riferisce alla terminologia architettonica. Di origine romanza sono soprattutto le parti della casa, appartenenti all'esterno (*cokul, ponistra, luminar, pergul*) come anche quelle nell'interno (*koridur, šotoškale, kondut, šufit*). Ancora più numerosi appaiono le persistenze romanze nelle denominazioni riguardanti le parti costruttive (*fundamenat, volat, ošit, muligin*) e soprattutto nei mobili, accessori e fornimento (*kočeta, armerun, tamburin, žgabelin, lampjun, žmul, kučarin*, etc).

Il terzo capitolo concerne la terminologia dell'ingegneria edilizia, articolata nei seguenti paragrafi:

- processo di costruzione, con interpretazione etimologica delle parole *armadura, kavalet, puntižel* etc.
- materiali di costruzione (*matun, škajun, salbun, kupa* etc).
- attrezzature (*mašklin, badil, mašur, karijola, pikun, puntarol, martelina, fugadur pjonbin, fratun* etc).
- maestranze in edilizia (*manoval, škarpelin, marangun* etc).

La terminologia edilizia in questa parte è trattata dal punto di vista etimologico.